Biró A. Zoltán

A FIATAL GAZDÁK INNOVÁCIÓS SZEREPE A SZÉKELYFÖLDI TÉRSÉGBEN

Bevezető

Tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy a térségben korábban folytatott agrárinnovációs elemzéseink eredményei alapján (lásd ezzel kapcsolatban Biró – Magyar 2013, 2014, 2015), valamint a térségi fiatal gazdák körében végzett interjús kutatás eredményeinek a tükrében fölvázoljuk e társadalmi csoport kialakulásának és működésének fontosabb térségi jellemzőit, illetve az e csoport által hordozott potenciális térségi agrárinnovációs szerepet. A vizsgált társadalmi csoport jellemzőinek számbavétele kapcsán amellett érvelünk, hogy az innovatív fiatal gazdák tevékenysége nem csupán tartalmi (újszerű agrártermelés) és/vagy technológiai innovációt hordoz, hanem – potencialitásként – a térségi versenyképesség jövője szempontjából fontos társadalmi innovációt is. Térségi szemszögből nézve kiemelten fontos innovációs csoportról van szó, ezért e csoport működésének jellemzőit nem csupán vállalkozásként, helyi agrártermelőként kell számba venni. Szükség van olyan szélesebb körű megközelítésre, amelynek alapján az innovatív fiatal gazdák tevékenységét a térségi kontextus keretében vizsgálhatjuk. Az így elkészült leíró jellegű számbavétel, valamint a vidék, a rurális környezetben zajló tevékenységek megítélésében mutatkozó változások alapján úgy véljük, hogy a fiatal gazdák térségi innovációs szerepének értelmezéséhez új szakmai szempontokra és fogalmakra van szükség. Tanulmányunkban kísérletet teszünk arra, hogy az új vidékfejlesztési paradigma (OECD 2006) alapján elindítsuk a térségi fiatal gazdák társadalmi innovációs szerepének értelmezését. Ez a társadalmi innovációs szerep ma a vizsgált térségben sokféle pontszerű kezdeményezés formájában mutatkozik meg, s összességében potencialitásként, támogatható és fejleszthető térségi innovációs adottságként kezelhető. Elemzésünk, valamint az ehhez kapcsolódó, az új vidékfejlesztési paradigma szempontjaihoz és fogalmaihoz kapcsolódó értelmezési munkánk a mai, forrásbevonás központú térségi fejlesztéspolitikai szemlélet és gyakorlat viszonylatában fejlesztéspolitikai paradigmaváltási

kísérletként is definiálható. Empirikus és értelmezési munkák sorozatára van szükség a következőkben ahhoz, hogy az agrárinnováció terén mutatkozó térségi adottságokról, az azok hasznosulását alakító térségi tényezőkről olyan mennyiségű ismertanyag álljon össze, amely megalapozhatja az új vidékfejlesztési paradigma mentén szerveződő térségi fejlesztéspolitikai munkát.

A csíkszeredai székhelyű Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány (PAHRU) szervezésében az elmúlt évek során három témakörben készült olyan agrárinnovációs tárgyú szakmai elemzés, amely a székelyföldi térség agrárinnovációs folyamataival, a tág értelemben felfogott agrárium térségi modernizációs szerepének elemzésével foglalkozott. Ezek a szakmai programok a PAHRU kezdeményezésére és megbízása alapján a szintén csíkszeredai székhelyű kutatóintézet, a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja szakmai szerepvállalásával készültek. Mindhárom program anyaga kiadvány formájában is megjelent (Biró – Magyar 2013, 2014, 2015), ugyanakkor a szakmai elemzéshez a PAHRU szervezésében több műhelykonferencia és regionális léptékű társadalmi tematizációs munka is társult. A kutatómunka jelentős mértékben alapozódott azokra a regionális és lokális jellegű kutatásokra, amelyeket a KAM keretében a 2000-es évek elejétől rendszeresen végzünk (a családi gazdálkodást is elemző térségi és lokális háztartásvizsgálatok, vállalkozáskutatások, elit kutatások), valamint az Intézet keretében végzett térségi léptékű szakpolitikai munkák (vidékfejlesztési fórumok, konferenciák, stratégiai anyagok készítése).

A PAHRU kezdeményezésére 2012-ben elkezdett elemzési folyamat első lépésben térségi agrárinnovációs problématérkép felvázolására irányult (Vidék és versenyképesség), a szakterület intézményi és szakmai szerepelőinek megszólítása mellett második lépésben már hangsúlyt fektettünk az innovatív agrártevékenységet folytatók interjús vizsgálatára („Mindig arra kell törekedni, hogy egy lépéssel előbbre legyünk…"). A program harmadik lépéseként a térségi biogazdálkodás problémaköre képezte elemzés tárgyát (Az innováció vonzásában).

A programsorozat negyedik témájaként székelyföldi fiatal gazdák agrárinnovációs szerepének elemzése került előtérbe. Az elemző munka tárgyát a fiatal gazdák innovációs szerepe képezte, ennek keretében olyan megközelítési szempontokat helyeztünk előtérbe, mint a fiatal gazdák kezdeményezéseit alakító térségi társadalmi és ágazati kontextus, a gazdálkodási modellek, a fiatal gazdák társadalmi szerepe és tevékenységük társadalmi beágyazottsága, az innovatív kezdeményezések

fenntarthatósága és versenyképessége, az agrárinnovációs szerep térségi társadalmi hasznosításával kapcsolatos szakpolitikai javaslatok megfogalmazása.

A térségi fiatal gazdák agrárinnovációs szerepének elemzését több tényező is indokolja:

- A térségi társadalom, a családok agrárérintettsége tartósan magas. A háztartások több mint fele földtulajdonnal rendelkezik, a térségi háztartások többsége számára a gazdálkodás több szempontból is fontosnak tartott tevékenység (a családi élelmiszerszükséglet biztosítása, pénzkiváltó szerep, kulturális mintákhoz való ragaszkodás stb.). Az agráriumnak ez a meghatározó szerepe továbbra is várhatóan megmarad, és fontos kérdés az, hogy az önfenntartó jellegű családi gazdálkodás térségi modellje és a fiatal gazdákhoz köthető innováció viszonya miként alakul, és az innovatív kezdeményezések fenntarthatósága és versenyképessége milyen irányt vesz.
- Az utóbbi időszakban ebben a térségben is a vidék, a helyi termék, a kézművesség felértékelődésének vagyunk tanúi. Ez a globális trend felértékeli a székelyföldi térség természeti értékeit, endogén adottságait, az agrárium térségi lehetőségeit. Az innovatív jellegű agrártevékenység a térségi modernizáció fontos összetevője lehet, s ehhez alapvetően a fiatal gazdák számának és innovatív szerepvállalásának növekedése szükséges.
- Az utóbbi évtizedben a fiatal gazdálkodók száma növekedett, megjelentek az országban és a térségben is az erre a célcsoportra irányuló támogatási programok. Mindezzel együtt a fiatal gazdák ágazati és társadalmi-modernizációs szerepének alakulása egyelőre ambivalens jellegű. Szükség van olyan szakmai elemzésre, amely feltárja ennek a kiemelten fontos társadalmi folyamatnak az összetevőit és működési mechanizmusát, illetve ezen ismeretek alapján szakpolitikai javaslatokat fogalmaz meg.
- A fenti érvek egyértelműen jelzik, hogy a fiatal gazdák tevékenységének módja és társadalmi funkciója túlmutat a szűk értelemben vett agrárágazaton és támogatási szakpolitikán. A tágabb értelemben vett térségi modernizációs folyamat egyik nagyon fontos szegmenséről van szó, olyan területről, amely a vizsgált térségben közügyként definiálható.

A Program keretében elvégeztük a fiatal gazdák tevékenysége számára releváns kontextuális elemzéseket (jogi és gazdaságpolitikai keretek, társadalmi előzmények és modellek, országos és térségi szakpolitikai kontextus, jelenlegi társa-

dalmi és szakmai tematizációs gyakorlat). Helyszíni elemzés és interjú formájában 25 fiatal gazdálkodó tevékenységéről készült részletes, másodelemzésre is alkalmas szakmai anyag. Interjúkat készítettünk a fiatal gazdák helyzetére rálátó szakmai szereplőkkel, intézményvezetőkkel.

A fiatal gazdák tevékenységére irányuló adatgyűjtési munka és elemzés fontosabb témakörei, szempontjai a következők voltak:

- Az indulás körülményei (mikor indult, milyen hatásra vagy ösztönzésre, hogyan történt az indulás, kezdetben milyen feltételek voltak).
- Egyéni és családi gazdálkodási tapasztalatok, tanulási előzmények az oktatási rendszerben.
- Az innovatív kezdeményezéshez szükséges szakmai tudás szerzése, állapota (agrártechnológiai és egyéb szakmai tudás, menedzseri tudás, endogén/ helyi tudás).
- A közvetlen környezethez való viszony (hogyan látja a közvetlen környezetét, hogyan látja őt a környezete, mennyire más az általa működtetett modell, mint az önfenntartó családi gazdálkodás térségi modellje).
- Hálózati kapcsolatok (a kapcsolatok típusa, tartalma és funkciói, együttműködés más gazdálkodókkal, értékesítőkkel, pályázati kapcsolatok, egyesületi tagság).
- A saját tevékenység pozícionálási gyakorlata (a saját tevékenység pozícionálásának tartalma, módozatai, eljárásai és eszközei, a pozícionált tevékenység, termék, személység, munkavégzési folyamat).
- Támogatási formák igénybevétele (országos, megyei, helyi, LAM Alapítvány, bankok, illetve az igénybe vett támogatás formája, szerepe és súlya a gazdálkodásban).
- Mit tart az interjúalany fontos problémának, megoldandó témának (szabályozás, ügyvitel, adminisztráció, országos vagy térségi szakpolitika, lokális program, tanulás stb.)
- Továbblépési szcenáriók (terület, tevékenység, feltételek, időtáv).
- Véleménye a térségi helyzetről: a fiatal agrárvállalkozók helyzete, lehetőségei a székelyföldi térségben.

1. A fiatal gazdák térségi innovációs szerepének aktualitása

1.1. Miért fontos ez a téma

A fiatal gazdák székelyföldi csoportjának vizsgálata kapcsán fölmerülhet az a kérdés is, hogy mekkora figyelmet érdemes szentelni ennek a témakörnek a kutatására, illetve az is, hogy indokolt-e, célszerű-e erre a társadalmi csoportra külön fejlesztéspolitikai koncepciót kidolgozni, s ha igen, akkor mennyire fontos ez a feladat. A visszafogottabb megközelítés mellett szól az az érv, hogy a térségben most éppen ez a fejlesztéspolitikai szlogen van napirenden, és utána majd menetrendszerűen más következik. Mérlegelhető az az álláspont is, hogy a fiatal gazdák csoportja ma már nevesített (és részben kiemelt) támogatási célcsoport, ezért az ehhez a csoporthoz kapcsolható fejlesztéspolitikai feladatok leszűkíthetők arra a kérdésre, hogy miként lehet minél optimálisabban előkészíteni és lebonyolítani a rájuk vonatkozó támogatási programokat.

A kutatási eredmények és tereptapasztalatok alapján úgy véljük, hogy a székelyföldi térségben a fiatal gazdák csoportjának jelenlegi működése mind a kutatás, mind pedig a fejlesztéspolitikai tervezés síkján kiemelt figyelmet érdemel. Állításunk mellett két érvet kívánunk felhozni.

Az első érv azzal a kérdéssel kapcsolatos, hogy milyen ágazat vagy fejlesztési terület járulhat hozzá hangsúlyosabban a Székelyföld mint vidéki térség versenyképességének megteremtéséhez. A témával foglalkozók az elmúlt két és fél évtized során többféle álláspontot megfogalmaztak. A rendszerváltás utáni években fölmerült a külföldi beruházások várható modernizációs szerepe. Az 1990-es években a helyi vállalkozások számának gyors növekedéséhez szintén kapcsolódott pozitív térségi forgatókönyv. A természeti értékekre alapozó turizmus térségi fejlesztő szerepe máig napirenden van, korábban a fogadóhelyek számának gyors bővítése (panziók építése) hordozta a gazdasági fellendülés ígéretét, később a vonzó fürdőhelyek kialakítása, a gasztronómiai vonzerő növelése, az alternatív turisztikai szolgáltatások kialakítása vette át ezt a szerepet. Kisebb mértékben, de térségi modernizációs ígéretet hordozott az egyetemi képzés megjelenése is. Nem ennek a tanulmánynak a tárgya, hogy értékeljük ezeknek az elvárásoknak és várakozásoknak az eredményességét. Azt azonban háztartási adatfelvételek sorával, valamint munkaerőpiaci adatsorokkal lehet igazolni, hogy az eltelt két és fél évtized során a gazdasági szerkezet, a foglalkoztatás, az életminőség, a családi háztartások megélhetése vagy a társadalmi közérzet terén számottevő strukturális javulás nem történt.

A külföldi beruházások modernizációs szerepe visszafogottan alakult, a turizmus fejlesztő szerepével kapcsolatos várakozások csak részlegesen teljesültek, a térség innovatív vállalkozásainak nagyobb része (IT szektor, de nem csak az) tulajdonképpen távmunkát végez, vagy beszállítói funkciót tölt be, a térségi egyetemek és kihelyezett képzési tagozatok társadalmi szerepe visszafogott maradt. Bár egyelőre kevés figyelmet kap, de többféle módon is igazolható az a feltevés, hogy a térség legfontosabb modernizációs tényezője a külföldre irányuló munkamigráció (jövedelmek, szakmai kompetenciák, információk, kapcsolatok stb.).

Ebben a kontextusban mindenképpen alaposabb figyelmet érdemel az az innovációs folyamat, amely a tág értelemben felfogott agráriumhoz kapcsolódik. Ez az ágazat a felhasznált erőforrások és működési gyakorlatok jelentős részét tekintve a térséghez kapcsolódik, ugyanakkor mentális-diszkurzív szinten ehhez a térhez való kapcsolódási mintákat is tartalmaz. Alapvető jellemzője az, hogy – explicit és/vagy implicit módon – elkülönül a térségre általánosan jellemző családi önfenntartó mezőgazdasági gyakorlattól, a fiatalabb generációhoz kapcsolódik (erre utal a „fiatal gazdák" megjelölés), és a tapasztalatok azt mutatják, hogy képviselőinek/hordozóinak száma a térségben növekszik.

Természetesen korai lenne azt mondani, hogy a fiatal gazdák csoportjának megjelenése már rövid távon strukturális léptékű térségi modernizációhoz, a térségi versenyképesség mérhető növekedéséhez vezethet. De érvelni szeretnénk amellett, hogy ennek a társadalmi csoportnak a működése megérdemli a kiemelt szakmai figyelmet mind az elemzés, mind a szakpolitikai törődés szintjén. Az ezzel a társadalmi csoporttal való törődés több kellene hogy legyen – a csoport működésében eleve meglévő innovatív tartalom okán –, mint technikai vagy szervezési jellegű finanszírozási/ támogatási kérdés, és több, mint aktuális térségi közpolitikai szlogen hangoztatása.

1.2. Miként innovatív ez a csoport

Az előző pontban bemutatott gondolatmenet alapján egyértelmű, hogy a fiatal gazdák kapcsán elsősorban nem technológiai, hanem sokkal inkább összetett társadalmi innovációról van szó. Az innováció kapcsán – s ez érvényes az agrárinnovációra is – rendszerint a vállalkozások újszerű tevékenysége kerül előtérbe (termék innováció, folyamat innováció, szervezési-szervezeti innováció, marketing innováció, lásd: Husti 2013. 5), és a saját K+F tevékenység szerepe kap nagy hangsúlyt. A térségben agrártevékenységet indító fiatal gazdák esetében azt látjuk,

hogy nem az agrárágazat egészéhez viszonyítva képviselnek innovációt, hanem közvetlen környezetük gazdálkodási gyakorlatához viszonyítva. Tevékenységük egésze inkább az adaptív innováció típusába sorolható (Husti 2013. 11), amennyiben a térségen kívül szerzett ismereteket és tapasztalatokat próbálják székelyföldi környezetben, elsősorban lokális kontextusban gyakorlatba ültetni. Nem korábbi saját tevékenységüket újítják meg, hanem máshol szerzett tapasztalatok birtokában indítanak olyan tevékenységformákat, amelyek tulajdonképpen minden elemükben mások, mint a közvetlen környezetet alkotó gazdálkodási modell. A helyi kontextushoz viszonyítva innovációnak minősül az, hogy olyan terméket állítanak elő, ami korábban nem tartozott a helyi gazdálkodás körébe, külső tudást, információkat vesznek igénybe és ehhez kapcsolathálót alakítanak ki, bevezetik a tervezés, a forrásszerzés, a marketing gyakorlatát stb., stb. Az ilyen jellegű tevékenység nem csupán innovatív a lokális kontextus számára, hanem kihívás, adott esetben akár konfliktusforrás is abban az értelemben, hogy – az innovatív kezdeményezők szándékától függetlenül is – a lokális léptékű közösségi tudás és identitásszerkezet implicit megkérdőjelezéseiként tételeződik. Ez a helyzet (viszony) befolyásolja az innovatív kísérletek társadalmi beágyazódását, fejlődését vagy fenntarthatóságát, versenyképességét is. Tulajdonképpen egyfajta társadalmi modernizációs problémával állunk szemközt, a Rogers-i innovációs elfogadási modell (Rogers 2003) első fázisának szereplői a fiatal gazdák. Az innovatív csoport számának növekedése jelentős mértékben függ azoktól az elsősorban lokális léptékű társadalmi összetevőktől, amelyek a szóbanforgó innováció terjedését befolyásolják. Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a térségi szakpolitikai és közéleti tematizáció, valamint a támogatási gyakorlat nem veszi figyelembe a fiatal gazdák innovációs szerepének ezt az összetettségét, a fiatal gazdák tevékenységének szorgalmazásához és támogatásához többnyire csak vállalkozásműködtetési feladatokat kapcsol (anyagi támogatás, képzés, értékesítés támogatása), a lokális vagy tágabb hatósugarú innovációs szerep helyett más jellegű társadalmi elvárásokat hangsúlyoz (a fiatalok maradjanak a térségben, a térség agráradottságai legyenek kihasználva, az idős gazdálkodó réteget váltsák fel a fiatalok, legyen minél több vállalkozás stb.). Az innovációs szerep (még pontosabban az innovációs szerep lehetőségeinek) figyelmen kívül hagyása olyan értelmezéshez vezet, amely szerint a fiatal gazdák csoportjának térnyerése szinte kizárólag az erre vállalkozók személyes ambícióitól és az anyagi támogatásoktól függ. Tanulmányunkban amellett kívánunk érvelni, hogy ennek az értelmezésnek és a hozzá kapcsolódó gyakorlatnak a felülvizsgálata, illetve kibővítése a térségi modernizációs folyamat szempontjából időszerű, szükséges és lehetséges feladat.

2. Térségi kontextus

Amint arra a tanulmány bevezető részében részletesen is kitértünk, a fiatal gazdák jelenléte és tevékenysége a vizsgált térségi kontextus vonatkozásában társadalmi innovációnak minősül. A következőkben bemutatjuk ennek a térségi kontextusnak a fontosabb komponenseit, és elemezzük azt is, hogy az adott kontextuális elem viszonylatában a fiatal gazdák miként jelennek meg. Áttekintésünk több vonatkozásban alapoz a PAHRU keretében végzett korábi szakmai programjaink eredményeire. Ezek keretében első lépésben (Biró – Magyar 2013) székelyföldi agrárinnovációs helyzetképet fogalmaztunk meg, fölvázoltuk a mai agrárinnovációs folyamatokat befolyásoló térségi társadalomtörténeti kontextust, bemutattuk az agrárinnováció térségi fontosabb szereplőcsoportjait, és megfogalmaztunk egy problématérképet. Az ebben a témakörben folytatott második program keretében (Biró – Magyar 2014) a térségi agrárinnovációs folyamatokat támogató és korlátozó tényezők elemzésére is sor került. A porgramsorozat harmadik elemeként (Biró – Magyar 2015) a térségi biogazdálkodók innovációs csoportjának gyakorlatát elemeztünk, szintén interjúk alapján.

2.1. A térségi agrárkörnyezet

A székelyföldi térségre jellemző gazdálkodási gyakorlatot, illetve a gazdálkodási gyakorlatot meghatározó birtokszerkezetet és kulturális mintákat az agrárinnovációs folyamattal foglalkozó korábbi tanulmányokban is bemutattuk (Biró 2014.16-21), illetve jeleztük azoknak a térségi háztartáskutatásoknak az eredményeit, amelyek a birtokszerkezet és a gazdálkodási gyakorlat tartós továbbélésére utalnak (Laki–Biró 2000, KAM 2004, 2011). Ezeknek a vizsgálatoknak az eredményeit egész sor lokális és mikroregonális adatfelvétel is megerősíti, amelyek a 2000-es évek elejétől több helyszínen, különböző időpontokban készültek. Ebben a rövid áttekintésben a térségi agrárkörnyezet azon elemeire hívjuk fel a figyelmet, amelyek a fiatal gazdák tevékenységére, illetve tevékenységük társadalmi megítélésre közvetlenül hatással vannak.

A térségi kontextus alapvető jellemzője, hogy a földtulajdon-szerkezet rendszerváltás utáni gyors visszaállítását követő, néhány évig tartó „eufória" után a térségi agráriummal kapcsolatos diskurzusok szakmai téren, közéleti síkon és a hétköznapi beszéd szintjén egyaránt negatívvá váltak, s ezekhez kapcsoltan negatív hangsúlyo-

kat kaptak az agrártevékenységgel kapcsolatos attitűdök és magatartások is. Az agrártevékenységeknek – és ezen belül különösen a földművelésnek – ez a típusú leértékelődése több forrásból táplálkozott. Szerepet kaptak ebben olyan összetevők is, mint az 1989 előtti agrárium szakértőinek (agrármérnökök) kritikus álláspontja, akik saját szakmai szerepeik és pozícióik csökkenésével periferikus helyzetbe kerültek. Az agrártevékenységek leértékelődésében fontos szerepet játszott az is, hogy a vállalkozások indítása, a munkamigráció az 1990-es években az egyszerűbb és gyorsabb pénzkereset esélyeit kínálta. Az agrártevékenységtől való elfordulás legfontosabb tényezője azonban vélhetően a fogyasztási igények gyors növekedésével van összefüggésben abban az értelemben, hogy az önfenntartó és pénzkiváltó családi gazdálkodás modellje nem volt vonzó azok számára (fiatalok, középkorúak), akik a pénzkeresetet, a mobilitási lehetőségek kipróbálását tartották elsődleges prioritásnak. Nem utolsósorban a mentális tényezőket is érdemes megemlíteni: ebben a térségben a lakosság döntő hányada elsőgenerációs életformaváltó, akiknek a szülei családi gazdálkodást folytattak, ők maguk pedig az 1970-es, 1980-as évek iparizációs és urbanizációs folyamatában már foglalkozást, életmódot és/vagy lakhelyet váltottak. Számukra az 1962 előtti földtulajdon-szerkezet visszaállítása érzelmi-mentális síkon fontos elégtételt jelentett, és arra is nyitottak voltak (és mindmáig nyitottak maradtak), hogy kiegészítő jelleggel családi gazdálkodást folytassanak, de arra már nem, hogy teljes mértékben „visszalépjenek" a gazdálkodás világába, hiszen ez a korábbi, értéknek tekintett társadalmi mobilitásuk visszafordítását jelentette volna. Bár a felsorolt példákkal a térségi agrártevékenység 1989 utáni leértékelődésének csak néhány fontosabb összetevőjét tudtuk érzékeltetni, az már ennyiből is jól látható, hogy manifeszt vagy latens módon ható tényezők, térségen kívüli és térségen belüli hatások egyaránt szerepet játszottak ebben a folyamatban, és az is, hogy a diszkurzív szinten zajló leértékelődés mögött térségi társadalmi folyamatok álltak. Mindez együttesen jól érzékelteti azt, hogy az agrártevékenység fele forduló fiatal gazdák tulajdonképpen egy sokténye zős és többféle forrásból táplálkozó térségi közvélekedéssel „mentek szembe" és mennek szembe mindmáig, s ez a helyzet a kezdeményezéseiket – a térségi kontextus viszonylatában – akkor is innovációs pozícióba sorolja, ha ők maguk explicit módon nem törekednek innovatív szerepre, vagy tevékenységüket nem tekintik innovatív gyakorlatnak.

A fentiekben jelzett negatív tematizációs gyakorlat és magatartás mindmáig domináns maradt. Alapvető, egymással össze nem függő tartalmi összetevői a következők:

- Ez a térség nem alkalmas színvonalas, gazdaságos agrártevékenységre.
- A termékek értékesítésével minden évben gond van.
- Csak az időseket érdekli a föld, a fiatalok elfordultak a falutól, a mezőgazdaságtól.
- A tagosításra semmi esély nincs, nem lehet rentábilis birtokszerkezeteket kialakítani.
- Az állam nem támogatja eléggé az agráriumot.
- A székelyföldi térség számára az agrárium nem kitörési pont.
- A rendszerváltás az agrár szakmai tudást (agrármérnökök tudása) perifériára szorította.

Az tény, hogy a téeszek és állami gazdaságok 1989 utáni gyors felszámolása következtében gyakorlatilag az 1962-ben megszüntetett birtokszerkezet alakult ki újra. A térségi háztartások körében végzett reprezentatív szociológiai vizsgálatok (az adatfelvételek időpontjai: 2000, 2004, 2011) adatai azt mutatják, hogy a térségi háztartások több mint fele rendelkezik földtulajdonnal, és ezek döntő hányada valamilyen formában gazdálkodik is. Az átlagos birtokméret családonként néhány hektár, ezen belül a kaszálók, legelőterületek aránya a jelentősebb, a parcellák száma családonként átlagosan 4-6 darab, méreteik az esetek többségében nem teszik lehetővé a nagy mezőgazdasági gépekkel való művelést. Emellett fontos kiemelni azt, hogy a birtokszerkezetben nem mutatkozik lényeges változás, az eladás-vásárlás, illetve a bérlet aránya elenyésző. Ez nyilván összefügg a tulajdonba helyezés elhúzódásával is (nem kevés olyan település van, ahol a birtoklevelek kiadása még folyamatban van), de a birtokszerkezet stabilitását alapvetően a térségi családokra jellemző kulturális minták határozzák meg. A földalapú támogatások rendszerének bevezetése megerősítette a birtokszerkezet stabilitását, valamelyest fékezte a gazdálkodással kapcsolatos negatív vélekedések társadalmi súlyát.

Kedvezőtlen tényezőt jelentett az innováció számára az a gazdálkodási gyakorlat is, amely a térségi családi gazdaságokat általában jellemezte. Ennek a gyakorlatnak a meghatározó jegye az önfenntartásra való törekvés, a gazdálkodás pénzkiváltó szerepe. Ez egyfelől a gazdaságok méretéből, a rendelkezésre álló családi munkaerő volumenéből, valamint az eszközpark összetételéből fakad, másfelől azonban a kulturális minták szerepe ezúttal is meghatározó. A fentiekben már idézett kutatások eredményei szerint a háztartások számára ez a gyakorlat gazdasági előnyt nem kínál, sok esetben megszokásból ragaszkodnak hozzá, de nem tervezik a megváltoztatását.

Ez a birtokszerkezet és gazdálkodási gyakorlat akkor sem lenne kedvező a fiatalok számára, ha kifejezetten törekednének gazdálkodói pályák kiépítésére. A szülők tulajdonjoga és autoritása az esetek többségében legfeljebb a már működő családi modell folytatását kínálja a fiatal számára, s ez a modell innovatív tartalmakat nem hordoz, ilyeneknek teret nem ad. Két évtizedet kellett várni arra, hogy – a családok egy kis részében – a szülők átengedjék a gazdálkodás tervezését a fiatalnak, illetve arra, hogy a családi erőforrásokat a fiatalok innovatív kezdeményezéseinek megalapozásához föl lehessen használni.

Az utóbbi időszakban ebben a térségben is változott az agrártevékenységgel kapcsolatos hivatalos és szakpolitikai diskurzus, az innovatív agrártevékenységek és ezen belül a fiatal gazdák tevékenysége a médiában és a hivatalos nyilatkozatokban egyérteműen pozitív értékelést kap, de ennek ellenére a fentiekben bemutatott társadalmi kontextus érdemben nem sokat változott, s lokális környezetben továbbra is ez a meghatározó referencia a fiatal gazdák számára.

2.2. Oktatási-szakképzési környezet

Minden bizonnyal nem túlzás azt állítani, hogy mindaz, ami a tág értelemben felfogott térségi agráriumban innovatív gyakorlatnak minősül, az közvetlen vagy közvetett módon térségen kívüli hatásra indult el, és sok esetben ma is térségen kívüli anyagi-szakmai szerepvállalással működik. Ennek első és legfontosabb formáját az intézményes keretek között szervezett külföldi szakmai gyakorlatok, szakmai tapasztalatszerzési formák jelentették (ennek térségi szervező intézményei a LAM Alapítvány és a Caritas). Méretében és hatásában nehezen becsülhető külső hatást eredményeztek az egyéni jellegű tapasztalatszerzések, kapcsolatok, és természetesen az internetes források. Nem utolsósorban pedig fontos szerepet játszott a térségbe irányuló szakmai tudástranszfer, amelynek többféle intézményes (kihelyezett egyetemi képzés, tanfolyamok, bemutatók) és egyéni/alkalmi formája (előadások, bemutatók) alakult ki. Ezek a programok nem kifejezetten a fiatalokra irányultak, és ideológiájukban, célkitűzéseikben a megélhetés térségi biztosítását, a térségi adottságok hasznosítását hangsúlyozták, nem a térségi társadalmi kontextushoz viszonyított innovációt.

Bár az utóbbi 4-5 évben kialakultak, illetve megerősödtek olyan térségi mozgalmak, szervezetek, programok, amelyek az agrárinnovációt támogatják (a Civitas Alapítvány programjai, Caritas vidékfejlesztés, helyi termékmozgalmak, biogazda képzések, szakképesítést kínáló vagy pályázati jogosítványhoz szükséges felnőttképzési programok), az agrárinnovációt középpontba helyező hivatalos/intézmé-

nyes képzési formák tartalmi megújulására még várni kell. Fontos szerepet tölthetne be ebben a vonatkozásban a szaklíceumi képzés, azonban a középfokú agrárképzés társadalmi elfogadottsága továbbra is alacsony, s alapvető gondja egyelőre nem az innovatív tartalmak integrálása, hanem a képzési programok társadalmi legitimitásának megteremtése. Az ilyen irányultságú szakiskolai képzés újjászervezése két éve indult el, agrárinnovációs szerepvállalásáról egyelőre nem lehet fogalmat alkotni. Várat magára az általános iskolai képzési tartalmak ilyen irányban való bővítése is. A felsőfokú képzésben a szakember utánpótlás, a képzési helyek kiépítése az elsődleges feladat, s ez is egyelőre csak jelentős külső szerepvállalással lehetséges (Corvinus Egyetem, Szent István Egyetem), az agrárinnovációt támogató, kutatási-szolgáltatói jellegű K+F térségi szakmai bázisok kialakulása, illetve ezeknek a bázisoknak a térségi agrárpraxissal való összekapcsolása csak ezután várható.

A fentiek alapján azt mondhatjuk, hogy a fiatal gazdák által képviselt térségi agrárinnovációnak belső alapozottságú formális vagy informális tudásbázisa egyelőre nincsen. Mindez arra enged következtetni, hogy a fiatal gazdák tevékenységének és társadalmi szerepének alakulását illetően a térségen kívüli hatások a továbbiakban is meghatározóak lesznek. Ez érvényes az információszerzésre, a technológiai innovációra, a tevékenység holisztikus jellege által megkövetelt marketingtevékenységre és kapcsolatmenedzsmentre, az agrártevékenységhez kapcsolódó attitűdök és szerepek termelésére. Mindez pedig összességében arra figyelmeztet, hogy ebben a félperiferikus térségben a fiatal gazdák által képviselt agrárinnováció társadalmi szerepe, társadalmi elfogadottsága középtávon elsősorban a külső hatások függvényében fog alakulni. A térségi szakképzésben a kínálati oldal további növekedésére lehet számítani, de a befogadói magatartást az alkalmi, eseti, egyéni igények fogják meghatározni, a képzési praxis adminisztratív keretei várhatóan szigorodni fognak, de ez nem feltétlenül jár együtt a képzés tartalmi oldalának intézményesülésével.

2.3. A térségi szakpolitikai és támogatási kontextus

Ebben a vonatkozásban térségi léptékben egyelőre csak fejlesztéspolitikai ideológia fogalmazódott meg, szakpolitikai koncepció nem. Feljesztési szlogenek és normatív elvárások sorozatával lehet találkozni a médiában, a szakpolitikai anyagokban, a nyilvános fejlesztéspolitikai diskurzusban: a fiatal gazdákat támogatni kell, a fiatal gazdák fontosak, legyen minél több fiatal gazda, a fiatalokat meg kell nyerni az agráriumnak stb.

A támogatási gyakorlat tulajdonképpen egyfajta pozitív diszkrimináció, amely mögött – pályázati feltételek formájában – programszerű átalakítási elképzelések vannak, nyilván rurális vonatkozásban. Az országos támogatási gyakorlat a rurális térségek reformjára törekszik, a LEADER támogatási gyakorlat a helyi vállalkozások gazdasági erejét kívánja növelni, a megyei támogatási programok a fiatal gazdák számának növelését célozzák, a térségi hiteltámogatási programok (LAM Alapítvány) a térség gazdasági erősítését tartják fontosnak. Ezek a programok ösztönösen vagy tudatosan olyan modernista fejlesztéspolitikai programot követnek, amelyben a sikeres vállalkozás mint erős pont a környezetében várhatóan pozitív folyamatokat (jövedelemnövekedés, munkahelyteremtés, műszaki innováció) generál.

Nincsenek tekintettel arra, hogy a támogatott vállalkozások nem önálló vállalkozások a szó piacgazdasági értelmében, működési feltételeik, innovatív tartalmaik nagyobb része úgymond „le van horgonyozva" egy sor térségen kívüli és térségen belüli, nem gazdasági jellegű tényezőhöz. Ezért a támogatások odaítélésének és hasznosulásának paraméterei elsősorban a gazdasági teljesítményhez, illetve a gazdasági tevékenység eszközjellegű feltételeinek mérhető bővítéséhez kötődnek, nem pedig a tevékenység innovatív tartalmaihoz, vagy pedig az innováció feltételeinek kialakításához, illetve erősítéséhez. Az nyilván nem lehet kétséges, hogy a fiatal gazdák anyagi jellegű céltámogatása – bármilyen formát öltsön is – hasznos és eredményes lehet. Csupán azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy az ilyen jellegű vállalkozási támogatások gyakorlatilag nem érintik az innovációs folyamatnak azokat a nem pénzügyi jellegű összetevőit, amelyek az innovációs tartalmak térnyerését és fenntarthatóságát meghatározzák, és amelyek menedzselése rendszerint meghaladja a fiatal gazdák kompetenciáját vagy hatáskörét. Ez érvényes a térségi érdekképviseleti szerveződésekre, támogatási és menedzselési programokra is. A térségi szakpolitikai és támogatási kontextus elsősorban azzal jellemezhető, hogy a rendelkezésre álló eszközökkel és forrásokkal (1.) növelni kívánja a fiatal gazdák számát, bővíteni tevékenységeiknek körét, és (2.) igyekszik – többnyire máshol látott, sikeresnek tartott példák ismétlésével – a működéshez a kereteket kialakítani vagy biztosítani. Így az a helyzet áll elő, hogy a folyamat nyilvános diskurzusok formájában történő ösztönzését („foglalkozzon agrártevékenységgel minél több fiatal"), illetve a pénzügyi jellegű támogatási gyakorlatot azonosítják a szakpolitikával, illetve szakpolitikaként kezelik. Hiányzik az olyan jellegű tényfeltáró munka, amely az innovatív jellegű agrárkezdeményezések valós helyzetét, modelljeit és fejlődésük tényleges térségi feltételeit venné számba.

Ez a szemlélet és gyakorlat arra a meggyőződésre épül, hogy a támogatáson túl a sikeresség, az eredményesség a fiatal gazdák dolga. Ha a sikeresség elmarad, akkor az oka vagy a fiatal gazda tevékenységében keresendő (nem jó gazda, nem termel elég jól vagy elég sokat), vagy a fiatal gazdától független külső tényezőkben (pl. nincs felvevőpiac). Az a fölismerés azonban kimarad ebből a szemléletből és gyakorlatból, hogy a fiatal gazdák innovatív gyakorlatának sikeressége és fenntarthatósága – a szervezési támogatás, a jogi keretek biztosítása és az anyagi támogatások mellett – egy sor olyan kontextuális tényezőtől is függ, amelyek alapjaiban korlátozó jellegűek, és lebontásuk meghaladja a fiatal gazdák lehetőségeit. Az innovatív kezdeményezések növekedésének és fenntarthatóságának térségi endogén korlátai természetesen nem csak a fiatal gazdák esetében működnek (lásd ezzel kapcsolatban a biogazdálkodással kapcsolatos elemzést, Biró 2014. 32-36), de negatív hatásuk, illetve figyelmen kívül hagyásuk negatív következményei talán ezen a téren a leginkább szembeötlőek.

2.4. Médiatematizáció

A „fiatal gazda" szlogen 6-7 éve jelenik meg rendszeresen a térségi médiában. Használata kezdetben metaforikus jellegű volt, és elsősorban azokra a térségbeli fiatalokra utalt, akik a közvélekedés ellenében (értsd: „a fiatalokat nem érdekli az agrárium", „a fiatalok véglegesen elfordultak a mezőgazdaságtól" stb.) a szüleik mellett vagy a szüleiktől függetlenül agrártevékenységbe fogtak. A fogalom térségbeli felbukkanását egyfelől az ösztönözte, hogy az országos fejlesztési tervekben és programokban megjelent a „fiatal gazdák támogatása" programelem. Másfelől pedig lényeges ösztönzést jelentett az a szakpolitikai transzfer, amely a magyarországi fiatal gazda egyesületek, szervezetek térségbeli megjelenése nyomán alakult ki. Azért beszélhetünk metaforikus kifejezésről, mert a fogalom használata nem egy térségen belüli társadalmi csoport megjelenéséhez kapcsolódva alakult ki és terjedt el, hanem a térség számára újfajta fejlesztéspolitikai lehetőségként (sok esetben csupán divatos fejlesztéspolitikai szlogenként), amelyhez fel lehet nőni, amelyhez meg lehet alkotni a térségben is a releváns célcsoportot. Ezért – térségi szemszögből nézve – a fogalom elsősorban szlogenszerű felhívásként működik, amelybe sok mindent bele lehet érteni. Ez a használati mód jelenik meg a térségi médiában is, és nem véletlen, hogy a sajtóanyagokat olvasva a „fiatal gazda" fogalom egyaránt vonatkozhat kezdő vállalkozóra, a gazdasági tevékenységet még csak tervező fiatalra, a szüleivel együtt dolgozó középiskolásra, a térségi agrártevékenységhez

kapcsolt általános változási igényre, forrásbevonási lehetőségre, népességmegtartási igyekezetre, a kétkezi munka dicséretére, nagyüzemi gazdálkodást folytató fiatal vállalkozóra, még ki nem használt térségi továbblépési lehetőségre, ágazati stratégiai feladatra, példaként bemutatott agrártermelői portréra stb.

A ”fiatal gazdák” kifejezés (csak többes számban) természetesen már az 1990-es évek első felében is előfordult, elsősorban azoknak a térségi szervezeteknek a tevékenységi beszámolóiban, amelyek térségi szereplők számára külföldi agrárképzési tanfolyamokat szerveztek (elsősorban Svájcba, Ausztriába, Hollandiába stb.). Jellemző példa erre a LAM Alapítvány programja, amelynek keretében már 1991-ben 30 fiatal háromszéki gazda vett részt négyhónapos képzésen Svájcban, s nyilván a későbbi időszak programjaiban is jelentős volt a fiatalok szerepvállalása. A fiataloknak az agrártevékenységtől való távolmaradása időszakosan napirendre került a középfokú, illetve a szakiskolai képzés kapcsán is (a térségben több agrár profilú iskola, illetve osztály működött, és gyakran megfogalmazódott ez a probléma az agrárszakértők különféle térségi szakpolitikai vagy szakmai fórumain is (Biró – Tiboldi 2012). Fontosnak tartjuk hangsúlyozni azonban azt, hogy a „fiatal gazdák” tevékenységével, hiányukkal kapcsolatos észrevételek (és az ehhez kapcsolódó médianyagok) ezt a fogalmat egyáltalán nem azzal az innovatív, változást igérő/hordozó tartalommal használták, mint amit az utóbbi években már néhány médianyagban is tapasztalhatunk.

A fentiekben jelzett tág értelmezési keret az utóbbi években megváltozott, elsősorban annak köszönhetően, hogy megjelentek országos, megyei és kistérségi (LEADER akciócsoportok) léptékben a fiatal gazdáknak szánt támogatási programok, s ezek a programok körvonalazták a támogatásra elvben jogosultak körét, s egyúttal azt is, hogy kik nevezhetők fiatal gazdáknak. Így tulajdonképpen körvonalazódott az a társadalmi csoport, amely elkülöníthető az önfenntartó családi gazdálkodást folytatók jóval népesebb csoportjától, illetve a nagyobb földterületen gazdálkodó, nagyüzemi termelést folytató vállalkozóktól is.

A fiatal gazdák csoportjának térségi definiálódása ellenére a térségi médiaanyagok többségében azonban továbbra is maradt a sokféle értelmezés, azzal a különbséggel, hogy a pályázati lehetőségek ismertetéseiben, illetve a pályázati eredményekkel foglalkozó anyagokban a „fiatal gazda” kifejezés kimondottan a pályázati joggal rendelkezőkre vonatkozik. A térségi nyomtatott sajtóban az agrárágazat témaköre rovatok formájában, heti rendszerességgel jelen van, ezen belül jelennek meg olyan anyagok is, amelyek valamilyen összefüggésben a fiatal gazdákról

szólnak, vagy a fiatal gazdák megjelölést használják. A fontosabb témakörök a következők:

- pályázati lehetőségekkel kapcsolatos tájékoztató anyagok
- pályázati eredményekkel kapcsolatos beszámolók (Központi Fejlesztési Régió, LEADER akciócsoportok)
- fiatal gazdákat tömörítő szervezeti formák létrehozása, működése, általuk szervezett programokkal kapcsolatos beszámolók
- magyarországi szakmai együttműködésekkel kapcsolatos híradások
- fiatal gazdák tevékenységét középpontba állító szakmai fórumok
- fiatal gazda portrék
- képzési programról szóló beszámolók

A fiatal gazdákkal kapcsolatos térségi médiaanyagok – a célcsoport létezésére, tevékenységére vonatkozóan – kivétel nélkül pozitív hangvételűek. A cikkekben negatív tartalom akkor jelenik meg, ha valami fékezi, korlátozza a fiatal gazdák munkáját, ha késnek a támogatások vagy túlságosan bonyolultak a pályázati eljárások, ha a felvevő piac nem megfelelő, ha túlságosan bonyolultak a kapcsolódó jogszabályok stb. Ebben az értékelési gyakorlatban tulajdonképpen egy Mi – Ők (saját – idegen, belső – külső) oppozíció fogalmazódik meg, ahol a fiatal gazda és tevékenysége a „mienk", a korlátozó, akadályozó környezet vagy környezeti elem pedig rajta/rajtunk kívül van. Ebben az oppozícióban mi vagyunk a „jók", a külső környezet a „rossz". A fiatal gazda vagy a hozzá kapcsolódó gazdálkodási gyakorlat, szerveződési keret, kezdeményezés, terv stb. bemutatása azért mindig egyfajta „eredmény", „siker", példaszerű modell.

A fiatal gazdákkal foglalkozó médiaanyagok nagy többségéről azt mondhatjuk, hogy ennek a társadalmi csoportnak a tevékenységében vagy vállalkozói gyakorlatot lát, vagy pedig a térségi agrártevékenység valamiféle folytatását. Mindkettő megítélése pozitív, elsősorban abból a kimondott vagy ki nem mondott ideológiai alapállásból kiindulva, hogy vannak fiatalok, akik megtalálják helyüket a térségben, az agrárium is biztosíthat megélhetést a térségben, a térség fontos értékei (elsősorban a földterület) nem maradnak kihasználatlanul, vannak, akik a térséghez ragaszkodnak (nem mennek el) stb. Csak nagyon kevés médiaanyagban jelenik meg, és azokban is többnyire csak közvetett módon (a termék jellege, a termelési technológia bemutatása) a fiatal gazdák térségi működésének innovatív, társadalmi változásokat hordozó tartalma. Ez vélhetően összefügg azzal, hogy a térségi média

működésének meghatározó jegye az „eredmények" bemutatása, a befele irányuló legitimáció, a direkt és a közvetett regionális vagy lokális identitásépítés. Ez a működési mód nem csupán az elemzői hozzáállást szorítja háttérbe, hanem szelektál is a bemutatott tartalmak között, s értelemszerűen az ismertet, a megszokottat, a folytonosságot, a stabilitást helyezi előtérbe az új, az innovatív, a változást hordozó elemekkel szemben. Ezzel a gyakorlattal a médiaanyagok a fiatal gazdákat, illetve innovatív tevékenységüket akarva-akaratlanul nivellálják, a térségi szerkezethez és működési módhoz igazítják.

3. Fiatal gazdák a térségben

3.1. Adatgyűjtési munka

A fiatal gazdák tevékenysége számára releváns kontextuális elemzéseket követően esetelemzés és interjú formájában 25 fiatal gazdálkodó tevékenységéről készítettünk szakmai anyagot. Részletes adatfelvételi módszertant dolgoztunk ki annak érdekében, hogy a terepmunka során gyűjtött anyag részletesebb esetelemzések készítésére, illetve tartalmi és narratív elemzésekre egyaránt alkalmas legyen. Célunk volt az is, hogy a későbbiek folyamán ennek az anyagnak az alapján kidolgozzuk a térségi fiatal gazdák tevékenységére, attitűdjeire, illetve narratíváira vonatkozó ideáltípusokat. Ezért az adatfelvétel során arra törekedtünk, hogy többféle tevékenységi körben, többféle innovatív gyakorlatról szerezzünk információkat. Fontos szempontnak tartottuk – a PAHRU tevékenységéhez kapcsolódóan – a publikációs lehetőség kihasználását, abból a megfontolásból, hogy az innovatív gyakorlatok térségi prezentációjával indirekt módon hozzájárulhatunk a térségi agrárinnovációs folyamat erősítéséhez.

Az adatgyűjtési munkához kapcsolódóan jeleznünk kell azt, hogy a vizsgált térségben az innovatív gazdálkodást folytató fiatal gazdák száma ma még nagyon kevés, különösen ha ezt a csoportot az önfenntartó családi gazdálkodások számához viszonyítjuk. A „fiatal gazda" kategória ennél sokkal több gazdálkodót takar, ez azonban csak statisztikai kategória, hiszen a földalapú támogatást igénylők statisztikai kimutatásai a „fiatal gazda" kategóriába sorolnak minden 40 év alatti regisztrált gazdálkodót, függetlenül attól, hogy a térségre jellemző tradicionális háztartási gazdálkodást folytatja-e vagy innovatív tevékenységet folytat. Az innovatív gazdálkodást folytatók beazonosítása ennek ellenére nem nehéz, mert az ebbe a csoportba sorolhatók tevékenysége több tekintetben markánsan eltér közvetlen

környezetük gazdálkodási gyakorlatától, s ők maguk is explicit módon megfogalmazzák ezt a különállást. Szakmai elemzésünk nem általában a fiatal gazdákra terjedt ki, hanem közülük csupán azokra, akik innovatív tevékenységbe fogtak.

Az interjús adatfelvétel során beszélgetésre törekedtünk, és nem csupán „kikérdező" jellegű adatfelvételre. Fontosnak tartottuk, hogy sor kerüljön a vélemények megfogalmazására, példák, esetek, események bemutatására is.

Az adatgyűjtési munka fontosabb témakörei:

- Az indulás körülményei
- Előzetes gazdálkodási tapasztalatok
- Az innovatív kezdeményezéshez szükséges szakmai tudás szerzése
- A közvetlen környezethez való viszony
- Hálózati kapcsolatok
- A saját tevékenység pozícionálása
- Támogatási formák igénybevétele
- Mit tart az interjúalany fontos problémának
- Továbblépési szcenáriók
- Véleménye a térségi helyzetről: a fiatal agrárvállalkozók helyzete, lehetőségei a székelyföldi térségben
    - Miért tartja fontosnak ebben a térségben, vagy saját maga szempontjából az agrárágazattal való foglalkozást? (pl. az agráriumnak fontos szerepe van az élelmiszer termelésben, csak megélhetési célokból, tovább kell vinni a hagyományt stb.)
    - Mi a véleménye arról, hogy a térségben sok a meg nem művelt terület (előnyös, nem előnyös, pazarlás, nem lehet másként stb.)?
    - Mi a véleménye a termelési technológiák fejlesztéséről? Gépek, műtrágya, génmódosítás (mennyire kell modernizálni, példák, vagy miért nem kell…).
    - Mi a véleménye a kisebb gazdaságok és az üzemszerű nagyobb gazdaságok szerepéről?
    - A külső támogatások és a helyi erőforrások értékelése.

3.2. A térségi fiatal gazdák tevékenységének általános jellemzői

Jelenlegi áttekintő jellegű tanulmányunkban az elemzési munka fontosabb észrevételeit mutatjuk be röviden. A gyűjtött anyag többféle részelemzésre kínál lehetőséget, ezeket a következőkben külön szaktanulmányokban kívánjuk elvégezni.

3.2.1. Az innovatív kezdeményezések sokfélesége

Elsőként említhető megfigyelés **az innovatív kezdeményezések tartalmi és formai sokféleségé**vel kapcsolatos. Annak ellenére, hogy a gazdálkodást folytató családi háztartások számához viszonyítva az innovatív kezdeményezést tervező/folytató fiatal gazdák száma egyelőre nagyon kicsi, az innovatív kezdeményezések közelebbi vizsgálata azt mutatja, hogy gyakorlatilag nincsen két egyforma vagy egymáshoz nagyon hasonlító kezdeményezés. Ezek a kezdeményezések egyediek és egyéniek. Az egyediséget az jelzi, hogy különböznek a választott tevékenység tartalmát illetően, az innovatív kezdeményezés okait, ösztönző feltételeit, menetét, céljait és értékelését illetően. Egyéniek ezek a kezdeményezések abban az értelemben, hogy nagyon sok személyes komponenst tartalmaznak.

A helyi vagy térségi modernizációs szerep szemszögéből nézve a sokféleség, a kezdeményezések egyedi és személyes volta előnyt és hátrányt egyaránt jelent. Előnyt jelent az, hogy a közvetlen környezetüktől való erőteljes különbözőség révén nem csak magukra hívják fel a figyelmet, hanem – egyfajta szinekdochés viszony révén – az agráriumhoz kapcsolódó innovációt (még pontosabban az innováció lehetőségét, aktualitását) általánosabb szinten is tematizálják. Az egyediség és a személyes jelleg arra is alkalmas, hogy közvetlen környezetükben kitermeljék és fenntartsák a róluk szóló hétköznapi interpretációkat, és a helyi közösségben változó, gyakran újrafogalmazott narratívákat generáljanak. A domináns helyi gazdálkodási gyakorlat ily módon történő, nem tudatos és nem programszerű folyamatos „provokálása" nem vezet ugyan az innovatív kezdeményezés társadalmi elfogadásához, arra azonban minden kétséget kizáróan alkalmas, hogy lokális léptékben puszta léte révén is folyamatosan megkérdőjelezze az önfenntartó családi gazdálkodási modellhez kapcsolódó tudások, normák, értékek magától értetődését.

A modernizációs hatás szempontjából az egyediség és az erőteljes személyes jelleg hátrányt jelent annyiban, hogy az innovatív kezdeményezések formalizáltsága alacsony szinten marad, a beindított folyamat sérülékeny, a növekedés vagy a fenntarthatóság bizonytalan, a saját tevékenységre irányuló interpretációk változóak, s mindez korlátozza azt, hogy az innovatív kezdeményezések mások számára könnyen követhető példaként, jó gyakorlatként jelenjenek meg.

3.2.2. Egyedi kezdeményezések halmaza

Egyértelműen elmondható, hogy a vizsgált kezdeményezések nem a térségi társadalmi és agrárpraxisból nőttek ki, nem lokális tudásokra, felhalmozott kompetenciákra alapozódnak. A lokalitáson, térségen kívül szerzett tapasztalatok, tudások, információk, illetve a tartósan megőrzött vagy újraépített külső kapcsolatok már eleve innovatív helyzetbe hozzák ezeket a kezdeményezéseket, ugyanakkor el is határolják a helyi társadalmi kontextustól. A térségi biogazdálkodással foglalkozó korábbi programunkban (Biró – Magyar 2015) részletesebben is foglalkoztunk annak bizonyításával, hogy a térségen kívüli tartós kapcsolat – a helyi társadalmi környezet viszonylatában – innovációt generál. Részletesebb vizsgálat keretében célszerű foglalkozni azzal, hogy ezekben a térségi innovatív kezdeményezésekben miben is áll a helyi tartalom, mi az, ami a térségen kívülről származik, és mi az a tartalom, ami az innovatív tevékenység kialakítása és működtetése során az adaptációs folyamat termékeként mint saját tartalom jön létre. Ez a kérdés szakmai szempontból azért is érdekesnek ígérkezik, mert az innovációs tevékenységbe bevont endogén tartalmak többsége tacit tudás vagy tacit tudással feltöltött helyi adottság. A térségen kívülről behozott tudás ezzel szemben explicit tudás, legyen szó más országban látott sikeres példáról, információról, technológiai tudásról, vállalkozásvezetési tudásról, piaci vagy marketing ismeretekről (ilyenek ugyanis a térségi lokális közösségekben társadalomtörténeti okok miatt nincsenek, s tacit tudásformájában végképp hiányoznak). A tudásmenedzsment szakértői szerint (Nonaka – Takeuchi 1995) a tacit tudás és az explicit tudás interakciója kifejezetten alkalmas arra, hogy innovációt generáljon. A vizsgált térségben nem programszerű társadalomfejlesztési modellről van szó, hanem egyedi és egyéni innovációs kísérletek egymástól független halmazáról. Ezekben az egyedi szerveződésekben, innovációs kezdeményezésekben valamilyen szinten a helyi, többnyire tacit tudás és az explicit tudás interakciója is zajlik, az interakció terméke pedig minden kétséget kizáróan társadalmi innováció még akkor is, ha ez egyelőre kismértékű, s ha ennek létrehozása nem kifejezetten célja az érintett szereplőknek. Okkal feltételezhetjük, hogy ha ezeket a végeredményben spontán innováció generálási folyamatokat jobban ismernénk (milyen tacit és explicit tartalmak keverednek és hogyan), akkor hasznos javaslatokat lehetne tenni egy olyan térségi program számára, amelynek célja az innovatív agrárvállalkozások gyarapítása, illetve a különböző tudástípusok találkozásából adódó innovációs tartalmak bővítése .

3.2.3. Miért és hogyan agrárinnovációs csoport

Amint azt az előbbek során már jeleztük, az elemzett kezdeményezések abban az értelemben is innovatívak, hogy túllépnek vagy igyekeznek túllépni a térségi átlagos családi gazdálkodási modellen. Ha megvizsgáljuk az egyes kezdeményezések tartalmát és működési módját, akkor azt mondhatjuk, hogy a térségi vagy a helyi kontextusokhoz viszonyítva ez a csoport nagyon jelentős mértékben innovatív. Ez többek között az alábbiakban mutatkozik meg: az agrártevékenységnek az adott településen vagy a térségben korábban ismeretlen tartalma, a tevékenység jellege, a pályázat és a hitel fontossága, a családi erőforrásokon túllépő méret, a specializálódásra való törekvés, a külső információk és külső kapcsolatok szerepe, a vállalkozói modell elemeinek bevezetése, az értékesítési elképzelések új modelljei, a személyiség és a tevékenység marketingjére irányuló kísérletek stb. A helyi gazdálkodási modelltől és mentalitástól lényegesen eltérő elemek az egyes innovatív kezdeményezésekben nem egyformán jelennek meg, s azt sem mondhatjuk, hogy egy-egy kezdeményezésben fellhető lenne minden innovatív jelleg. Lokális szempontból, a helyi társadalom működése és értelmezési kerete számára azonban nem az innovatív tartalmak sokfélesége vagy rendszerszerűsége a fontos, hanem azok markáns megjelenése. Elegendő egy vagy két újszerű elem megtapasztalása ahhoz, hogy a helyi társadalom a kezdeményezést „idegenként", „szokatlanként" beazonosítsa, s ennek folyományaként a helyi narratívákban az így beazonosított elem idegensége és szokatlansága egy szinekdochés manőverrel, rész-egész alapon az egész tevékenységre és az azt képviselő személyre is kiterjedjen. Ami természetesen együtt jár a távolságtartás kialakulásával. Az innovatív jellegnek és az ennek kapcsán termelődő mentális és magatartásbeli távolságtartásnak természetesen vannak mélyebb, rejtettebb hordozói is. Ezek részben akkor alakulnak ki, ha a helyi társadalom tagjai további részinformációkat szereznek (látnak, tapasztalnak) az innovatív kezdeményezés részleteiről, és azokat átbeszélve újabb és újabb narratívákat alakítanak ki. De hasonló folyamatokat generál az is, ha a szóbanforgó kezdeményezés innovatív tartalmai bővülnek (pl. méretbeli növekedés, médiajelenlét, a kezdeti tevékenység újabbakkal való bővítése stb.), és ezzel gyarapodnak azok a jellemzők, amelyek a helyi modelltől való különbözőség tapasztalását lokális léptékben folyamatosan napirenden tartják. Az innovatív tartalom ebben az értelemben lokális termék is, amely a hozzá kapcsolódó lokális narratívák és magatartások szintjén folyamatosan termelődik.

Nem utolsósorban az innovatív tartalom megragadható a helyi társadalom és az újszerű kezdeményezés viszonylatában az olyan folyamatok szinjén is, mint a tudáshoz való viszonyulás, a megszerzett tudás hasznosítási módja, az információszerzés, a kapcsolatmenedzsment, a saját tevékenységre irányuló reflexió egyéni szintű működtetése, a tevékenység szerkezetének és tartalmának változtatásra irányuló törekvés. Mindezek olyan jellemzők, amelyek alapján a helyi gyakorlat és az egyedi innovatív gyakorlat viszonylatában – heurisztikus céllal – oppozíciópárok képezhetők, s ezek fölhasználhatók az innovációs kezdeményezéseket támogató szakpolitikák megalapozásában is.

3.2.4. Az innovatív kezdeményezések helykeresése

Az elemzett kezdeményezések jellemzően középre pozícionálják magukat a nagyüzemi farmgazdálkodás modellje és az önfenntartó jellegű családi gazdálkodás modellje között. Fontos számukra a tevékenység specializálása, a tudásalapú gazdálkodás, a vállakozói modell szerinti működés, de ezek mellett kiemelten fontosnak tartják a térségi vagy helyi kontextushoz való kötődést. Ilyenek például: a helyi adottságok hasznosítására irányuló törekvés, a működés tekintetében a helyi kontextusba való beágyazódás igénye, a vidék felértékelődéséhez, újjáértékelődéséhez (vidékfejlesztési paradigmaváltás) kapcsolódó elvek fontossága. Ez utóbbiak közül rendszerint kiemelik a következőket, mint a saját tevékenységet megalapozó és irányító értékeket: környezetbarát gazdálkodás, a helyi értékek előtérbe helyezése, az egészséges élelmiszer előállítása és fogyasztása, a kézműves jelleg, a lokális vagy kistérségi identitástartalmak, az endogén tudás hasznosításának igénye, a holisztikus jelleg megőrzése. Ez a típusú középre való pozícionálás egyszerre hordoz elkülönülést a másik két modelltől, illetve a saját tevékenység modellszerű definiálására és megélésére való törekvést is. Nyomatékosan hangsúlyozzák, hogy nem felhalmozni akarnak, nem akarnak gyorsan növekedni, sőt, esetenként növekedni sem, nem törekszenek nagy mennyiségű termelésre, fontosnak tartják, hogy jól érezzék magukat abban, amit csinálnak, nem törekednek az üzleti életbe való gyors formális bekapcsolódásra. A térségre jellemző családi gazdálkodási modelltől való eltérést jelzi az, hogy az agrártevékenységet alaptevékenységként, megélhetési forrásként képzelik el, és nem olyan kiegészítő tevékenységként, amelynek a pénzkiváltás a legfontosabb szerepe.

Ez a beállítódás esetenként ütközik azzal a térségi intézményes támogatási elképzeléssel, amely a termékek szervezett értékesítésében akar segíteni, ennek érde-

kében a termelők számára felvevőpiacot keres, és nincsen megelegédve a termelés volumenével.

További elemzések szükségesek annak eldöntésére, hogy a fenntarthatóságra, a stabilitásra vagy a fokozatos növekedésre való beállítódás mögött mi áll. Ezt az óvatosságot okozhatja maga a tevékenység újszerűsége, a kezdeményezéseket körülvevő sokféle bizonytalanság, a támogató szakpolitikai környezet hiánya, az erre a térségre jóval szélesebb körben is jellemző óvatosság és hasonlók. De az interjúk alapján arra is lehet következtetni, hogy a kis méretekhez és a fokozatos fejlődéshez való ragaszkodás abból a szemléletből is levezethető, amely a ruralitás, illetve a rurális környezetben végzett tevékenységek megváltozott értékéhez és funkciójához, végső soron pedig a vidék fölértékelődése nyomán ebben a térségben is kialakuló új életvezetési modellekhez kapcsolódik.

3.2.5. Az innovatív kezdeményezések társadalmi beágyazottsága

A fiatal gazdák tevékenységének társadalmi beágyazottsága a vizsgált térségben többszintű és ellentmondásos folyamat. Az interjúk anyaga egyértelműen jelzi azt, hogy maguk a kezdeményezők a társadlami elfogadást fontosnak tartják, s azt is, hogy a helyi közösség részéről ez az elfogadás nem problémamentes. Az elfogadási folyamat egyik szintje – ami már az elfogadás ambivalens természetére is utal – az innovatív kezdeményezésre irányuló narratívák és magatartások különbözésében érhető tetten. Az általános megállapítások szintjén jónak minősül az, ha egy fiatal agrárvállakozásba fog, „nem hangyja veszni a földet", „szeret foglalkozni az állatokkal", „itt helyben próbál megélhetést keresni", „itthon marad", „itt helyben vállakozik" stb. Ez az általános jellegű, és tartamában pozitív értékelés rendszerint nyilvánosan hangzik el, egyfajta normatív beszéd, amelyet egyébként a térségi társadalmi nyilvánosság és az intézményes fejlesztéspolitikai diskurzus is hangoztat, megerősít. Ennek a normatív diskurzusnak a fölvállalása azonban nem zárja ki azt, hogy lokális szinten a helyi közösség tagjai az innovatív agrárkezdeményezést különösnek, szokatlannak, vagy akár különcködésnek, a normatív viselkedéstől eltérő szerepépítésnek tartsák, s azt sem, hogy távolságtartó magatartásokat alakítsanak ki vele szemben, beleértve a nyelvi-szimbolikus lefokozás eszköztárának az alkalmazását is. Csak utalásszerűen jelezzük, hogy a vizsgált térségben a beszéd és a magatartások kettőssége, a formális és informális helyzetekben való viselkedés különbözősége (lásd: Bodó 1998) többféle területen, korábban is sikeresen alkal-

mazott magatartásbeli stratégia volt, s ebben az esetben egy korábbról is jól ismert helyzetkezelési eljárás alkalmazásáról van szó.

Az innovatív kezdeményezések társadalmi beágyazódásának másik szintjén szintén találkozhatunk ambivalenciával. A helyi közösségi megítélés és elfogadás vagy elutasítás folyamatában ugyanis külön megítélés alá eshet a vállalkozó tevékenysége és a vállalkozó személye. Mivel a térség lokális közösségeiben a közösségi tudás termelődése ma is tettenérhető, és ebben a folyamatban a helyi közösség minden tagjáról (így az innovatív kezdeményezésbe fogó fiatal gazdáról is) közösségi tudás van forgalomban, a tevékenység megítélését és helyi elfogadásának-elutasításának módját, az innovatív kezdeményezés és a helyi társadalom közti kapcsolat alakulását befolyásolja – kisebb vagy nagyobb mértékben – a szóbanforgó személyről korábban kialakított közösségi tudás tartalma. Lokális léptékben nincsen az induláshoz tiszta lap a fiatal vállalkozók számára, megítélésüket befolyásolja a róluk, felmenő családtagjairól való közösségi tudás. Ebben a kontextusban rendszerint nem kap pozitív megítélést az, ha olyan tevékenységbe fognak, ami lényegesen eltér a család korábbi tevékenységétől vagy a helyi közösség megszokott gyakorlatától.

A beágyazottság társadalmi feltételeinek és gyakorlatának megismerése sokkal nagyobb mintán végzett kutatást igényel. Az azonban már az eddig elemzett interjúanyag birtokában is látszik, hogy a külső tudás – helyi (tacit) tudás közti interakció az innovatív vállalkozás keretein belül marad, a vállakozás és a helyi közösség között nem alakul ki ilyen folyamat. Bár az egyes kezdeményezések jelentős innovatív tartalmat hordoznak, ennek helyi társadalmi beilleszkedése hiányzik vagy alacsony fokú.

3.2.6. A tevékenység formalizáltságnak alacsony szintje

Részben a helykeresésnek, részben pedig a fentiekben jelzett köztes modell újszerűségének tudható be, hogy a fiatal gazdák tevékenysége csak kismértékben formalizált. Ezeknek a tényezőknek a hatása azzal kapcsolatos, hogy ezek az innovatív vállalkozások nem régen indultak, többségükben oly módon alakultak ki és oly módon működnek, hogy arra a közvetlen környezetben nem nagyon van követhető modell. Vélhetően ennek tudható be, hogy maguk a kezdeményezők nem igyekeznek minél gyorsabban intézményesíteni a kialakított tevékenységet. Azzal érvelnek a képlékeny szervezeti állapot fenntartása mellett, hogy „még nem döntöttem el véglegesen, hogy milyen irányban fejlesszem”, „egyelőre ki kell próbálnom magamat is, a lehetőségeket is”, „ahogy alakulnak a dolgok, aszerint fogok

dönteni". A formalizáltság, a magasabb fokú intézményesülés elhalasztását jelzi többek között az, hogy:

- A fiatal gazdák kisebb léptékben kezdik a gazdálkodást, s teszik ezt abban az esetben is, ha már induláskor lehetőségük lett volna nagyobb léptékben indulni.
- A kezdeti kisebb méretet sok esetben akkor is megtartják, amikor már lehetőségük lenne a növekedésre.
- A növekedéshez csak ritkán vesznek igénybe hitelforrásokat, sőt, a pályázati lehetőségekkel is csak visszafogottan élnek. Ezzel tulajdonképpen csökkentik azoknak a kényszerítő tényezőknek a hatását, amelyek a tevékenységet a magasabb fokú formalizáltság fele terelik.
- A vállalkozói tevékenység egyes szegmenseit alkalmazzák (a tevékenység hivatalos regisztrációja, könyvelés, üzleti terv készítése, forrásbevonási képességek kialakítása, a településen kívüli értékesítési gyakorlat stb.), más szegmenseket azonban (pl. piackeresés, imázsépítés, térségi hálózati kapcsolatok építése stb.) az első időszakban tudatosan mellőznek, arra hivatkozva, hogy majd amikor jobban megy a tevékenység, akkor ezzel is foglalkoznak.
- A tevékenység szervezésében tudatosan nagy mozgásteret adnak a személyes szerepvállalásnak. A menetrendek kialakításában, kivitelezésében, felügyeletében és értékelésében a közvetlen személyes jelenlét és személyes munkavégzés nagyobb szerepet kap, mint a normák, működési szabályok, elvek, módszertanok, előírások.

Ez a gyakorlat a fiatal gazdák tevékenységét egyfelől átláthatóvá, rugalmassá és hitelessé teszi, másfelől azonban ez a hangsúlyozottan erős személyesség (még pontosabban: személyfüggőség) korlátja lehet a vállalkozás növekedésének, a kapcsolatépítésnek, s nem utolsósorban a másokkal való együttműködési keretek kialakításának is. Az elemzett interjúk anyagai alapján azt állíthatjuk, hogy a fiatal gazdák körében a személyességnek nagyobb súlya, értéke van, mint a formalizáltságnak. Ennek a helyzetnek sokféle fejlesztéspolitikai következménye van, s attól függően, hogy ezekre az innovatív kezdeményezőkre vállalkozóként tekintünk-e vagy a helyi fejlesztés és a társadalmi innováció prominens szereplőre, más és más szakmai feladatok adódnak. Programunkban ez utóbbi szempontot helyeztük előtérbe, s ennek függvényében a személyesség magas fokú jelenlétét értéknek, fejlesztéspolitikai potencialitásnak tekintjük. A térségi agrárinnovációs kezdeményezések magas személyes tartalma olyan adottságként is kezelhető, amely jelentős

mértékben hasznosítható a településléptékű fejlesztésben, imázsépítésben, marketingben, identitás erősítésben. Erre ma a térségben kevés példa van, elsősorban azért, mert a fiatal gazdák lokális társadalmi beágyazottsága alacsony mértékű.

3.2.7. Az agrárinnovációs kísérletek holisztikus jellege

A vizsgált kezdeményezések mindenikére jellemző – kisebb vagy nagyobb mértékben – a tevékenység olyan típusú komplexitása, amit a „holisztikus" jelzővel érzékeltethetünk a legjobban. Erre jó példát jelent az, hogy a gazdálkodási gyakorlatban többféle technológia, többféle tudás él egymás mellett, a tevékenység minden mozzanatában nagy szerepet kap a vállalkozó személye, egyéniségének egyik vagy másik jellemzője. A személy „uralkodik" az egész folyamaton, és nem ő igazodik a tevékenység formalizált rendjéhez, igyekszik mindenhol, mindenben úgymond „benne lenni", a gazdasági tevékenység és a személyes identitás latens, illetve manifeszt komponensei átfedik vagy kiegészítik egymást. Az innovatív kezdeményezésekben megmutatkozó ilyen típusú holisztikus jelleg minden bizonnyal abból is táplálkozik, hogy az élelmiszerbiztonság, a környezetvédelem, a biogazdálkodás elvei és módszerei egyaránt teret adnak a korszerű szakmai tudásnak és technológiai megoldásoknak, illetve a kézműves technológiáknak. De legalább ilyen fontos lehet a térségi önfenntartó családi gazdálkodásra jellemző holizmus valamiféle latens továbbélése, amely a maga során hasonló attitűdökre, magatartási modellekre alapozódott (és alapozódik ma is). Ez azért is figyelemre méltó jelenség, mert az innovatív kísérletek egyébként tudatosan és határozottan elkülönítik magukat a térségre jellemző önfenntartó családi gazdálkodási modelltől. Ez az elkülönülés explicit módon jelenik meg olyan témákban, mint a technológiák alkalmazása, a tevékenységről való tudás és ahhoz kapcsolódó értékelések, a külső környezethez való viszonyulás, a tevékenység menedzselésével kapcsolatos gyakorlat és hasonlók. Mindezek mellett – és ezek ellenére – a személyiségnek a gazdálkodási folyamatban való szerepét illetően, illetve ezen szerep működtetési módozatait illetően sok hasonlóságot lehet kimutatni.

Mindez arra utal, hogy a holisztikus jelleg központi szerepe kétféle forrásból táplálkozhat. Az egyik tudatos választás eredménye: a vidékfejlesztési paradigmaváltás hatása, ezen belül a kézműves jelleg szerepe stb. A másik forrás: a tacit jellegű helyi tudás indirekt módon érvényesülő hatása. Ez utóbbi azt jelenti, hogy az innovatív kezdeményezésekben is jelentős részben ismétlődik – nem tudatos módon – a hagyományos gazdálkodási modell abban a tekintetben, hogy alap-

vetően fontos az átláthatóság, a tevékenység személyre szabottsága, a „gazdálkodó uralkodik a folyamaton és nem a folyamat a gazdálkodón" modell, a „folyamatos benne levés" és azonosulás. Célszerű lenne közelebbről megvizsgálni azt, hogy a holisztikus modellt kialakító kétféle hatás közül melyik érvényesül valójában, s van-e példa arra, hogy a kétféle hatás erősíti egymást. A „tradicionális" holisztikus modell továbbélése vélhetően behatárolja az innovációk további térnyerését, a vállalkozás növekedését vagy formalizálódását, míg a holisztikus modell programszerű vállalása növeli a képzési, szaktanácsadási, együttműködési esélyeket, és nagyobb mozgásteret ad a támogató jellegű szakpolitikáknak.

A terepmunka tapasztalatai alapján azt látjuk, hogy a fiatal gazdák tevékenysége különbözik abban a tekintetben, hogy mi mozgatja, termeli a tevékenységükben megmutatkozó holisztikus jelleget. Az egyik típus esetében a holisztikus jelleg külső hatás, az agrártevékenység szemléleti, tartalmi, szervezési újszerűségének a következménye.

A másik típus esetében a holisztikus jelleg implicit vagy valamennyire tudatos módon a tradicionális gazdálkodási modellből következik. Ez nem kell feltétlenül családi agrártapasztalatot jelentsen, mert ez a holisztikus modell a nem agrárjellegű háztartások nagy részének működésében is jelen van. Az első csoport innovatívabb, nyitottabb, rugalmasabb. A második csoportra az jellemző, hogy nem annyira a tevékenység szemléletében és tartalmában újszerű, inkább az agrártevékenység megszervezésének módjában tér el a térségre jellemző önfenntartó családi gazdálkodási modelltől. Mindez arra utal, hogy a fiatal gazdák számának várható gyarapodásával együtt fog járni különböző gazdálkodási típusok, modellek megjelenése, s ezekhez várhatóan különböző támogatási gyakorlatokat és fejlesztéspolitikai elképzeléseket kell majd rendelni.

A holisztikus jelleg megtartásához vagy megerősítéséhez fontos lehet az agrárinnovációs tevékenység által hordozott társadalmi szerep pozícionálása (a termelési folyamat megmutatása, fogyasztási szerep, munkaerőpiaci szerep, beépülés a téralapú branding-be, a tevékenység értékként való elfogadtatása az adott lakossági körben), az agrárinnovációs szerepnek a lokális és/vagy regionális identitáskomponensekhez való kapcsolódása, a hálózatosodás valós formáinak támogatása (egymás megismerése, gyakorlatok és tudások megosztása, kockázatvállalási modellek kialakulása), az anyagi jellegű támogatások mellett a szakmai szolgáltatások erősítése. A fentiekben jelzett két típus esetében ezek a fejlesztéspolitikai és támogatási feladatok másként és másként kezelendők.

* * *

A kutatás során összegyűjtött empirikus anyag lehetőséget kínál olyan mélyebb elemzésekre is, amelyek az agrárinnovációval kapcsolatos attitűdöket tárják fel, illetve a narratívák elemzése ideáltípusok beazonosítására nyújt lehetőséget. Ezekre az elemzésekre a következő időszakban kívánunk sort keríteni. A fiatal gazdák agrárinnovációs tevékenységét meghatározó társadalmi környezet bemutatásával, valamint az innovatív tevékenységek jellemzésével az volt a célunk, hogy felhívjuk a figyelmet arra a térségi társadalmi innovációs szerepre és potencialitásra, amelyet a vizsgált térségben ez a csoport képvisel.

4. Újabb értelmezési szempontok

Szakpolitikai vitát lehet kezdeményezni és folytatni arról, hogy a tág értelemben felfogott agráriumnak a székelyföldi térség modernizációjában milyen és mekkora szerepe lehet. A PAHRU által kezdeményezett elemzéssorozat szakmai anyagaiban amellett érveltünk, hogy az agrártevékenységet, és természetesen az ehhez kapcsolódó fejlesztéspolitikai gyakorlatot, a „tág értelemben felfogott agrárium" mentén célszerű értelmezni és kezelni, ami a hagyományos értelemben vett agrártevékenységet összekapcsolja olyan más társadalmi szegmensekkel, mint a vidékiség fölértékelődése, az identitás-struktúrák erősítése, a munkahelyteremtés és hasonlók. Mindez tulajdonképpen a „new rural paradigm" szemléletének és módszertanának előtérbe hozását jelenti, amely részben szlogenszerűen, részben pedig a mindennapi agrárinnovációs kísérletekben már ebben a térségben is megjelent. Az új vidékfejlesztési paradigma az agrártevékenységet, még pontosabban az innovatív jellegű agrártevékenységet átpozícionálja, vidéki térségben fontos társadalmi modernizációs tényezővé teszi.

Kutatásunk egyik fontosnak tartott következtetése az, hogy amennyiben tudomásul vesszük az agrárinnovációnak a térségi modernizációs szerepét (a Székelyföld vonatkozásában mint modernizációs lehetőségét), akkor a fiatal gazdák témakör számára is **új értelmezési keretet kell kialakítani**. Az eddigi ösztönzési és támogatási gyakorlat elemeinek megtartása mellett szükség van olyan új szempontok figyelembe vételére és – második lépésben – térségi adaptációjára, amelyek révén reálisan meg lehet határozni ennek az innovációs folyamatnak a térségi pozícióját és működésének valós társadalmi feltételrendszerét. Másként kell „látnunk" a fiatal gazdák tevékenysége által megtestesített agrárinnovációs folyamatot ahhoz,

hogy ki lehessen dolgozni az ezt a folyamatot tényleges támogatni tudó térségi szakpolitikát és cselekvési programokat. Olyan innovációs folyamatról van szó, amelyet többféle térségi endogén tényező fékez, s amelyek lebontását önmagában sem a fiatal gazdák gyakorlata, sem pedig az erre a folyamatra irányuló erős pozitív tematizáció és anyagi jellegű támogatási gyakorlat nem tudja megoldani. Ez az új értelmezési keret új fogalmak megismerését és – a gyakran előforduló szlogenszerű használat helyett – térségi bevezetését, térségi viszonyokhoz való adaptációját igényli.

A fiatal gazdák csoportjának számottevő mértékű térségi megjelenése, az ehhez a csoporthoz tartozók működési módja szükségessé tesz olyan elemzéseket, amelyek túlmutatnak a szűk értelemben vett gazdálkodási és vállalkozói gyakorlat vizsgálatán, s amelyek információkat kínálhatnak ennek a csoportnak a tényleges vidékfejlesztési szerepéről. A következőkben három megközelítésmódot mutatunk be röviden (poszt-produktivizmus, script elemzés, tudásinterakció), jelezve a térségi agrárinnovációs folyamatok értelmezésében és szakpolitikai támogatásában szükségesnek mutatkozó paradigmaváltás lehetőségeit.

4.1. A poszt-produktivizmus szempontjai

A vizsgált térségben zajló vidékfejlesztési folyamatok több összetevője utal arra, hogy a ”new rural paradigm” (OECD 2006) jellemzői fokozatosan előtérbe kerülnek. Ennek jele az, hogy növekszik a falvak multifunkcionális jellege, az agrártevékenységben is növekvő mértékben jelennek meg a multifunkcionalitásra utaló jelek. A településeken az agrártermelés mellett megjelenik a rendezvényszervezés, a turizmus, növekednek a lokális identitást erősítését célzó törekvések, a nem agrárjellegű vállalkozások, a külső forrásbevonásra alapozó fejlesztések mellett fokozatosan egyre nagyobb szerepet kapnak a bottom-up típusú helyi kezdeményezések és az endogén erőforrások bevonása iránti igény. A rurális terek funkcióváltását, az agrártevékenység monopóliumának csökkenését, a multifunkcionalitás előtérbe kerülését a szakirodalom már jó ideje jelzi (van der Ploeg et al. 2000, Woods 2007, 2011), mint ahogy a vidéki táj funkcióváltását is a rekreáció és fogyasztás irányába (Lundmark 2006, Mather et al.2006). Bár a vizsgált térségben az ilyen folyamatok empirikus elemzése még várat magára, a lokális folyamatok, fejlesztési programok és események médiabeli prezentációjának nagy száma egyértelműen jelzi, hogy a rurális térség funkcióváltása elindult.

Ebben a kontextusban hasznosnak ígérkezik az olyan megközelítés, amely az ún. poszt-produktivista diszkurzus, illetve az ezzel többé-kevésbé összefüggő térségi agrárgazdálkodási gyakorlat jellemzőit veszi számba. A poszt-produktivizmus (post-productivism), mint szemlélet és egyfajta fejlesztéspolitikai, közpolitikai beszédmód, az 1990-es évek elejétől vált szélesebb körben elfogadottá (Almstedt et al 2014. 298), és elsősorban az agrártermelés gyakorlatában történt változási folyamatra reflektál. A poszt-produktivizmust megelőző szemlélet és diskurzus („produktivizmus") az agrártevékenységet és a vidéket elsősorban az élelmiszertermeléssel (az intenzív gazdálkodás modellje) kapcsolta össze. A poszt-produktivizmus szemlélete és diskurzusa ezzel szemben egyre nagyobb teret adott a környezetvédelemnek, a tájgazdálkodásnak, a fenntarthatóság szempontjainak, a táj és ember kapcsolatának, illetve a rurális térség nem agrárjellegű hasznosításának. Amint azt Almstedt és szerzőtársai is kiemelik (2014. 298), a fenti szemléleti fordulatot elemző kutatók kezdetben elsősorban az agrárium terén zajló fordulatra figyeltek, de nyilván sokkal szélesebb léptékű, a rurális életvezetés sokkal több szintjét érintő változásról van szó. Elegendő talán ha azt jelezzük, hogy ennek a fordulatnak a következményeként hangsúlyosan előtérbe került a lokális identitás építésének témaköre, a helymarketing fontossága, az egyéni életvezetés holisztikus jellegének visszaállítására irányuló törekvések, az erdőgazdálkodás és a környezetgazdálkodás szerepe, a társadalmi részvétel kérdésköre és hasonlók.

Témánk szempontjából mindez azért fontos, mert számítani lehet arra, hogy az agrárinnovációt hordozó gazdálkodók fölvállalhatják (nyilván változó módon és változó mértékben) a poszt-produktivizmus szemléletét és diskurzusát. S ehhez kapcsoltan tényleges gyakorlatuk is – szintén változó mértékben – poszt-produktív jellegűvé válhat. Bár a szemlélet, illetve a diskurzus fölvállalása és a tényleges poszt-produktiv gazdálkodási gyakorlat között nem feltétlenül van teljes átfedés, érdemes megvizsgálnia azt, hogy a fiatal gazdák diskurzusában és/vagy gyakorlatában milyen mértékig és milyen módon jelentkezik a fentiekben bemutatott fordulat. Számítani lehet arra is, hogy a diskurzus nem mindig társul olyan gyakorlattal, amilyen a szövegek megfogalmazója hirdet. Korábbi elemzésünkben már jeleztük (Biró 2008), hogy a vizsgált térségben esetenként nagy az eltérés a diszkurzív szint és a praxis között, s ez azzal is összefüggésbe hozható, hogy a szóbanforgó vidéki térségben sok innováció csak a narratív formák (szlogenek, jelszavak, igények és lehetőségek hangoztatása, pilot jellegű kísérletek túlzott mediatizálása, divatos fejlesztéspolitikai szlogenek ismétlése stb.) szintjén működik. Járható utat

kínál többek között Wilson és szerzőtársa elemzése (Wilson–Rigg 2003, idézi Almstedt etal 2014.3000), akik a poszt-produktivizmus hat indikátorát alkalmazták, ezek egy része a székelyföldi fiatal gazdák esetében is alkalmazható. A fiatal gazdák esetében az innovatív tartalmat az adja, hogy gazdálkodási gyakorlatuk teljesen más – nyilván a poszt-produktív összetevők jelenlététől és szerepétől függően –, mint a térségi üzemszerű gazdálkodást folytató vállalkozók gazdálkodása. De lényegesen különbözik attól a térségre általánosan jellemző családi léptékű, önfenntartó tradicionális gazdálkodási gyakorlattól is, amely – adottságai és lehetőségei ellenére – a poszt-produktív gyakorlat felé egyáltalán nem mozdul el.

A témára való figyelést ösztönözheti, hogy ez a szemléleti és gyakorlati fordulat ma már az Európai Unió vidékfejlesztési politikájában is megjelenik, s a fordulat kiterjesztését támogatási programok biztosítják (pl. nem kifejezetten csak agrárjellegű helyi vállalkozások támogatása, a rurális agrárvállalkozások támogatása a vizsgált térség LEADER programjaiban is megjelenik).

4.2. Script-ek termelődése a globális és a lokális határán

Újszerű és sok szakmai eredményt kínáló megközelítést jelenthet a fiatal gazdák működésének elemzésében a Vanclay által alkalmazott script elmélet (Vanclay – Enticott 2011). Ez a megközelítés arra összpontosít, hogy a rurális világ aktorainak magatartásai egyre nagyobb mértékben a saját világ és a globális világ érintkezésének kontextusában termelődnek. Ezeken az érintkezési felületeken az aktorok különböző magatartási modelleket, forgatókönyveket alakítanak ki, és ezek beazonosítása, elemzése vihet közelebb a rurális világ megértéséhez. A térségi fiatal gazdák – hasonlóan a korábbi tanulmányban elemzett biogazdálkodókhoz (Biró 2014) – tevékenységük megtervezéséhez, elindításához vagy működtetéséhez is elsősorban térségen kívüli információkra vagy ösztönzőkre támaszkodnak, ezek hatására gazdálkodnak másként, mint az önfenntartó gazdálkodást folytató családok vagy a nagyüzemi gazdálkodás modelljét követő agrár nagyvállalkozók. A saját rurális környezeten kívüli világgal való alkalmi vagy tartós, választott vagy kényszerű kapcsolat egyfajta „határon állási" szituációt termelt ki a fiatal gazdák számára (saját rurális környezet – ezen kívüli környezet), és ez minden bizonnyal – a két világnak való megfelelési igyekezet okán is – scriptek kialakulását/kialakítását vonja maga után. Az így kialakult magatartási modellek standardizálódnak, adaptív vagy merev formái alakulnak ki. A mai fejlesztéspolitikai szemlélet, illetve elemző

gyakorlat a térségben tapasztalható magatartásmodelleket rendszerint a lokális társadalmi szerkezetből, az úgynevezett „hagyományokból" vezeti le, illetve más esetekben az egyéni képzettségi szintből és tanulási attitűdökből. A globális és a lokális érintkezési határán termelődő script-elemzés lényeges továbblépési lehetőséget kínál a kurrens magatartási modellek megértéséhez, valamint az azok alakítását célzó ismeretterjesztési, képzési programok megtervezéséhez.

4.3. Tudásinterakció rurális környezetben

A térségi fejlesztéspolitikai és közéleti diskurzusban, a térségi és lokális fejlesztési stratégiákban egyaránt megjelenik az az elvárás, hogy rurális térségben növelni kell a vállalkozások számát. Ez az elvárás nem csupán az agrárjellegű vállalkozásokra vonatkozik, és olyan tartalmi elemekkel indokolják ennek az igénynek a szükségességét, mint a helyi foglalkoztatás növelése, a helyi adóbevételek növelése. Ez az elképzelés a vállalkozások és a térbeliség kapcsolatának arra a korábbi modelljére alapozódik, amely szerint a falu a vállalkozások számára olcsóbb telephelyet kínálhat mint a város, és a vállalkozások számára több szempontból is előnyt jelent, ha a termelést közelebb viszik a fölhasználható erőforrásokhoz, a munkaerőhöz stb. Ezek a szempontok az agrárjellegű vállalkozások esetében még nyilvánvalóbbak, hiszen a nyersanyag termelését, a feldolgozást, a feldolgozási technológiát és a munkaerőt egy helyre lehet koncentrálni. Ez a szemlélet a vállalkozásoknak az adott térségre irányuló innovatív és tudástermelő szerepét a szóbanforgó vállalkozások hatékony működtetésének keretében értelmezi (új termelési és feldolgozási technológiák bevezetése, alkalmazottak képzése és hasonlók). Ezért a vidéki térségre vagy településre gyakorolt hatás elsősorban gazdasági-anyagi természetű.

Az új vidékfejlesztési paradigma mentén szerveződő, működő innovatív agrárvállalkozások esetében a térségre gyakorolt hatás ettől lényegesen különbözhet. A helyi fejlesztéssel foglalkozó szakirodalom ma már egyre több alkalommal és többféle megközelítésben foglalkozik az innovatív agrárvállalkozások és rurális környezetük kapcsolatával, különösen azzal a tudásmenedzsment szereppel, amelyet ezek a kezdeményezések be tudnak tölteni, és amely szerep ugyanakkor a szóbanforgó vállalkozások versenyelőnyét is növelheti (lásd ezzel kapcsolatban Francesca Cabbidu és Daniela Pettiano áttekintő tanulmányait (Cabbidu–Pettinao 2012). Ezek a megközelítések a vidéki térségi vállalkozások működését már nem csupán, és nem elsődlegesen a profit szemszögéből közelítik meg. Azt is hangsúlyozzák,

hogy a vidéki helyek fölértékelődése, az innovatív kezdeményezések és a vidéki térség kapcsolatának megváltozása előtérbe hozza a vállalkozásoknak azt a funkcióját, hogy tudást abszorbeáljanak, ezt a tudást a környezetükben terjesszék, és a belső, illetve a külső erőforrások összekapcsolásával ezt a tudást kreatív módon hasznosítsák (Cabbidu–Pettiano 2012. 1298). Ez az a pont, ahol az innovatív vállalkozás nem csupán kihasználja (illetve fölhasználja a maga számára) a vidék előnyeit, hanem strukturálisan és funkcionálisan összekapcsolódhat az adott vidéki térséggel vagy lokalitással, annak erőforrás készletével és tudásszerkezetével. Az összekapcsolódás lényege olyan strukturális és funkcionális kölcsönösség kialakulása, amely növeli a vállalkozás versenyképességét, de ugyanakkor lényeges, strukturális jellegű változást generál az adott vidéki környezetben is.

Az innovatív agrárvállalkozás és a társadalmi környezet közti kapcsolat minősége és társadalomalakító ereje elsősorban nem mennyiségi-gazdasági tényezőktől függ (a vállalkozás nagysága, a termelés mennyisége, az alkalmazottak száma, az alkalmazottak jövedelme stb.), hanem sokkal inkább a belső és a külső tudás közti interakció tartalmától, menetétől. Ez az elképzelés arra a ma már széles körben idézett tudásspirál elképzelésre támaszkodik (Nonaka–Takeuchi 1995), amely a tacit tudás és explicit tudás interakcióját az innováció fontos forrásaként kezeli.

A fentiekben bemutatott megközelítés előtérbe hozza a vizsgált térségben működő vagy most induló agrárinnovációs kezdeményezések potenciális innovációs szerepét. Ezek a vállalkozások méretüket, gazdasági forgalmukat, alkalmazottaik számát illetően nagyon kicsik, sok esetben csak családi méretű kezdeményezések. Innovatív tartalmuk azonban a közvetlen társadalmi környezethez viszonyítva nagyon jelentős mértékű. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy – szintén a közvetlen környezethez viszonyítva – jelentős mértékű tudást hoznak be a külső környezetből. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy szerveződésük és működésük során jelentős mértékben támaszkodnak a helyi tudásra, amelynek nagyobb része tacit jellegű tudás. A külső és belső tudás interakciójához tehát adottak a kiinduló feltételek. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy az interakció nem indul be, az innovatív tudás diszperziója nem alakul ki, a külső (explicit) és a helyi (többnyire tacit) tudás találkozása nem termel társadalmi léptékben innovációt. Mindez azt jelenti, hogy az innovatív kezdeményezések innovatív tartalma az adott kezdeményezések keretein belül marad, az ilyen agrárvállalkozások társadalmi innovációs szerepe egyelőre csak potencialitásként van jelen. Ezt a térségi szereplők is érzékelik. Az innovatív kezdeményezést folytatók szerint a helyi környezet nem befogadó

jellegű, elzárkózik az innovációtól, nem akar tanulni, a régi modellekhez ragaszkodik. Ugyanezeket a téziseket ismétlik a fejlesztéspolitika szakmai szereplői (fejlesztő szakemberek, elemzők, oktatók, tanácsadók), valamint a fejlesztéspolitikai diskurzus hivatalos képviselői is (intézményvezetők, forráskezelő szervezetek vezetői). A helyi társadalom körében kevésbé kidolgozott véleményekkel találkozunk, ezek elsősorban arra vonatkoznak, hogy az innovatív kezdeményezések szokatlanok, különlegesek („bolondériák"). Ezek a vélemények, de még inkább az innovatív kezdeményezésekhez való viszonyt hordozó magatartások – a kíváncsiság és érdeklődés mellett – távolságtartó és/vagy elutasító jellegűek. Ezen a ponton jeleznünk kell azt is, hogy az innovatív kezdeményezések elfogadtatásával és elfogadásával kapcsolatos problémák magyarázata a vizsgált térségben nagyon leegyszerűsítő és oppozíció jellegű. Ennek tartalma az, hogy az innovatív kezdeményezők megtették a magukét, behozták az új modellt, ők ennél többet nem tehetnek, a befogadó közeg meg passzív, nem akar tanulni, nem akar változni, és ezzel kapcsolatban rövidtávon nincsen megoldás.

Ebben a helyzetben kétféle feladat körvonalazódik. Az egyik nyilvánvalóan az elemzés. Egyelőre kevés ismeret van arról, hogy az agrárinnováció szereplői milyen jellegű és milyen mennyiségű új tudást hoztak be a térségbe (településekbe), és ez milyen mértékben járul hozzá tevékenységük fenntartásához. Még kevesebbet tudunk arról, hogy az innovatív agrárszereplők a helyi tudásra hol, miben, milyen mértékben támaszkodnak, és ez milyen szerepet tölt be vállalkozásaik működtetésében. Ezek az ismeretek szükségesek – akár esettanulmányok formájában is – ahhoz, hogy a tudásspirál elindulásának kiinduló feltételeivel tisztában legyünk. És nem utolsósorban szükség van a fentiekben jelzett vélemények, magatartások elemzésére, hiszen itt elsősorban nem egyéni vélemények sorozatáról van szó, hanem azokról a térségre jellemző stabil magatartási modellekről, amelyek ezeket a narratívákat nap mint nap generálják.

A másik lehetséges feladat annak a szakirodalmi véleménynek a megfontolása, amely a tudásspirál megszerveződését az innovatív kezdeményezések hálózattá, klaszterré formálódásához, az innovatív aktorok innovatív rendszerré való szerveződéséhez köti (lásd ezzel kapcsolatban: Cowan 2004, Powell and Grodal 2005, idézi Cabbidu – Pettiano 1301). Ezek a megközelítések azt hangsúlyozzák, hogy alapvetően a hálózatok képesek a flexibilitás, a kreativitás és nyitottság fenntartására, s bár az egyéni aktorok innovációs szerepe fontos tényező, az igazán fontos komponens a klaszterek abszorpciós és hasznosítási kapacitása lehet (Giuliani

2005). A vizsgált térség szemszögéből nézve ez azt jelenti, hogy az innovatív kezdeményezések innovációs tartalma idővel csökkenhet, ha a hálózati szerveződés elmarad, és az egyes kezdeményezések hosszabb távon is csak úgynevezett innovációs pontként működnek. Másfelől pedig ez a megközelítés felhívja a figyelmet arra, hogy nem elegendő az innovatív szereplők hálózati vagy klaszter kereteinek jogi-szervezeti kialakítása. Ha az innovatív aktorok összekapcsolódása formális marad – vagy amiként a vizsgált térségben tapasztalhatjuk, legfeljebb az értékesítési érdekképviselet igényéig jut el –, és nem indul be a tudásspirál működtetése, akkor ez nem csupán az innovatív kezdeményezések térségi szerepét korlátozza, hanem maguknak az innovatív szereplőknek a versenyképessé válását is.

* * *

A fentiekben csupán jelzésszerűen mutatunk be néhány olyan megközelítési módot, amelyek alkalmazása hozzájárulhat az innovatív fiatal gazdák térségi társadalmi szerepének árnyaltabb, komplexebb értelmezéséhez, és a támogatási gyakorlatok megalapozásához. A rurális térségek poszt-produktivista megközelítése, a globális és a lokális folyamatok érintkezési határán termelődő magatartási forgatókönyvek vizsgálata (script elemzés) és a tudásmenedzsmenet folyamatok rurális keretek közt érvényesíthető modelljeinek értelmezése mellett hasonló módon hasznos lehet a R. Florida által kidolgozott „creativ class" modell rurális környezetben való értelmezése (lád: Herslund 2012), a „borderless village" fogalom köré csoportosítható szempontok figyelembevétele és ennek kapcsán a lokális identitás térségi rehabilitációs folyamatához kapcsolódó szemlélet újraértékelése, a tudásmenedzsment folyamatok rurális keretek közt érvényesíthető modelljeinek értelmezése, az innovációs folyamatok társadalmi beágyazottságával kapcsolatos kutatások térségi hasznosítása, a magatartások és narratívák terén beazonosítható ideáltípusok megalkotása, a fejlesztés tartós és változó (újratermelődő) endogén korlátainak programszerű elemzése, a narratívák fejlesztéspolitikai szerepének megismerése és alkalmazása, az intézményesített társadalmi szerepek és az azokra jelentős befolyást gyakorló személyes identitások interakciójának vizsgálata, a helymarketing térségi feltételeinek újragondolása és a „new rural paradigm" további, ma előtérbe kerülő szempontjai. Ezeknek a megközelítési módoknak mindegyike olyan részletesebb bemutatásra és térségi kidolgozásra vár (adatgyűjtés, esetelemzések készítése, résztémákat elemző kutatások), amely a maga során támogathatja a térségi agrárinnovációs folyamatok – és ezen belül a fiatal gazdák által képviselt társadalmi innovációs potenciál – komplexebb, árnyaltabb újradefiniálását és megalapozottabb szakpolitikai kezelését.

5. Összefoglaló

A terepmunkára és interjúkra alapozó kutatásunk eredményei azt jelzik, hogy az innovatív kezdeményezésekkel foglalkozó fiatal gazdák csoportjának működése a székelyföldi agrárinnovációs folyamat keretén belül fontos társadalmi innovációs potenciált hordoz. Az innovatív kísérletekkel foglalkozó fiatal gazdák tevékenysége, magatartása, érték- és célrendszere több olyan összetevőt is tartalmaz, amelyek a közvetlen környezetükhöz, illetve a térségre jellemző önfenntartó családi gazdálkodási modellhez viszonyítva egyértelműen innovatívnak minősülnek.

Az innovatív tartalmak jelenléte, szerepe szemszögéből nézve a fiatal gazdák működési módjában kétféle modellt tudunk azonosítani. Az egyes gazdák tevékenységében ennek a kétféle modellnek az összetevői keveredhetnek, ezért nem két gazdatípusról beszélünk, hanem két működési modellről. Nyilván arra is van példa, hogy egy-egy fiatal gazda tevékenységét az egyik vagy a másik modell teljes egészében meghatározza.

Mindkét modellre jellemző az, hogy az innovatív vállalkozások aktorai határozottan és egyértelműen változtatni szeretnének a térségre dominánsan jellemző családi gazdálkodási gyakorlaton, és ezzel ők maguk – programszerűen – meg is próbálkoznak. Ami eltérő a két modellben, az a saját tevékenység menedzselésének kompetenciájához, illetve a saját tevékenységre irányuló értelmezési gyakorlatokra vonatkozik. Az eltérések nem két egymástól független különböző modellre, hanem sokkal inkább az innováció két fokozatára utalnak. Az első modellben a saját innovatív kezdeményezés menedzselése programszerűbb és sikeresebb, a saját tevékenységre vonatkozó interpretációk explicitebbek, határozottabbak és árnyaltabbak. A másik modell esetében az látszik, hogy jóval kevesebb eszköz és/vagy kompetencia áll rendelkezésre az innovatív tevékenység tervezésére és irányítására, a saját tevékenységre irányuló interpretációk inkább latens módon nyilvánulnak meg vagy tézisszerűek, a saját tevékenységről kialakított kép bizonytalanabb, és kevésbé különül el a térségre jellemző családi gazdálkodási modelltől, az ahhoz kapcsolódó narratíváktól. Az első modell inkább olyan fiatal gazdák tevékenységében domináns, akik a térségben eddig kevésbé ismert tevékenységet folyatatnak, míg a második modell a fölművelést, állattenyésztést másként vagy nagyobb mértékben fölvállaló fiatal gazdák tevékenységében mutatkozik meg. Mindkét modell hordozói egyéni módon működnek, a hálózati kapcsolatok hiányoznak vagy

alkalmi jellegűek, de az első modellben az egyéni utak határozottabbak, míg a másodikban bizonytalanabbak.

A fentiekben jelzett különbségnek többféle következménye lehet, amelyek megismerése további alaposabb elemzéseket igényel. Amint azt az előbbiekben jeleztük, ebben az esetben nem két különböző modellről, hanem a térségi innováció két lépcsőfokáról lehet szó. Mindkét modell esetében tapasztalhatjuk például azt, hogy a mindennapi gyakorlat és a ráirányuló diskurzus között eltérés van. A gyakorlat ugyanakkor innovatívabb, határozottabb, célirányosabb, mint a rá irányuló interpretáció. A tevékenység sok vonatkozásban eltér a térségre jellemző családi gazdálkodási modelltől, az innováció aktorai ezt az eltérést csak részlegesen, bizonytalanul és következetlenül tudják definiálni. A praxis és a ráirányuló narratíva közti eltérés, még pontosabban a narratíva kidolgozatlansága egyfelől bizonytalanságot okoz és hátrányt termel, ami megmutatkozhat a saját helyzet definiálásában, a tervezésben, a kapcsolatmenedzsmentben, a marketingben és más területeken. Másfelől pedig ez az eltérés arra is utal, hogy ezek az innovatív szereplők saját tevékenységük szervezését és társadalmi menedzsmentjét teljes egészében önmaguk nem tudják megoldani. A továbblépésnek, a fejlődésnek nem csupán külső korlátai vannak (pl. támogatások hiánya vagy adminisztratív korlátozások, termékértékesítési nehézségek stb.), hanem olyan kompetencia jellegű akadályai is, amelyek egyéni szinten (tanulás, újabb tapasztalatok szerzése stb.) vélhetően nem kezelhetők. Ennek a kérdéskörnek a kapcsán érdemes feleleveníteni Van der Ploeg (1994 Idézi: Murdoch 2000) egy korábbi gondolatmenetét, amelyben azt hangsúlyozza, hogy az agrárvállalkozásoknak négy egyformán fontos komponense van (produkció, reprodukció, értékesítés és családi komponens), amelyek egymástól eltérő értékrendszereket hordoznak, és ezek összehangolt menedzsmentje nem kerülhető meg. A vizsgált térség vonatkozásában látnunk kell – és ez a fiatal gazdák tevékenységére is határozottan áll –, hogy az üzleti/értékesítési komponens nagyon gyenge vagy hiányzik. Ennek a közvetlen következménye az, hogy ezekben az innovatív kezdeményezésekben – bár ők maguk nem így érzik – a kockázatvállalás mértéke nagyon alacsony. A kockázatvállalás gyakorlata és mértéke már csak azért is visszafogott, mert az aktorok nem tagjai tényleges üzleti hálózatoknak (hálózatoknak is csak formálisan), és az elkülönült, egyéni tevékenység a kockázatvállalásra kisebb teret ad. Mindez a további fejlődés szempontjából azért fontos, mert a kockázatvállalás vezet tudásmegosztáshoz, hatalommegosztáshoz (Saccomandi 1998), további tanulási tevékenységhez. Ami pedig a vizsgált térség fejlesztése szempont-

jából fontos: mindez fordítva is áll. A kockázatvállalás hiánya vagy alacsony szintű jelenléte az aktorok számára feleslegessé (formálissá) teszi a tanulást, az új információk iránti igényt, végső soron az innovációs folyamatot is lefékezi vagy leállítja. Az esettanulmányok és interjúk azt jelzik, hogy egyelőre nem mutatkoznak olyan valós hálózatosodási, kapcsolatépítési törekvések, amelyek a csoportos, közös kockázatkezelési gyakorlatnak nagyobb mozgásteret adnának. Sőt, úgy tűnik, hogy az anyagi jellegű támogatási programok a tevékenységek további individualizálódását erősítik. A fiatal gazdákat, az innovatív agrártermelőket összefogó eddigi térségi hálózatépítési kezdeményezések vagy formálisak maradtak, vagy pedig nem sikerült beépíteni közös kockázatkezelési folyamatokat.

A jelenlegi helyzet ismeretében azt kell mondanunk, hogy amíg ilyen ösztönző keretek nem alakulnak ki – akár az aktorok egyes csoportjainak összefogása, akár térségi szakmai programok formájában –, addig a fiatal gazdák társadalmi innovációs potenciálja a jelenleginél nagyobb mértékben nem tud hasznosulni. Rövid távon esélye nyilvánvalóan a térségi szakmai programoknak lehetne, azt azonban látni kell, hogy ezek nem szimbolikus keretek kialakítását kell hogy jelentsék, hanem tényleges, programszerű hálózatfejlesztési beruházást. A fiatal gazdák helyzetére, térségi innovációs potenciáljára irányuló szakmai tematizációs munka célja az, hogy felhívja a figyelmet erre a lehetőségre, és szemlélet-módszertani eszközökkel – a fiatal gazdák innovációs szerepét előtérbe hozó paradigmaváltás hangsúlyozása révén – segítse az ilyen jellegű térségi fejlesztési munka megalapozását.

Szakirodalom

Almstedt, A. et al 2014.
Beyond post-productivism: from rural policy discourse tor ural diversity. In: European Countryside 4: 297 -306.

Biró A. Zoltán 2008
Székelyföldi helyzetkép – önálló regionális fejlődés. Térség 2008.1: 7-26.

Biró A. Zoltán 2015
A biogazdálkodás székelyföldi feltételrendszere és folyamata. In: Biró A. Z. – Magyar F. (szerk.): Az innováció vonzásában. Biogazdálkodás a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda, 17 – 44.

Biró A. Zoltan – Magyar Ferenc (szerk.) 2013
Vidék és versenyképesség. Agrárinnovációs helyzetkép a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda.

Biró A. Zoltan – Magyar Ferenc (szerk.) 2014
„Mindig arra kell törekedni, hogy egy lépéssel előbre legyünk…" Agrárinnovációs kezdeményezések a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda.

Biró A. Z. – Magyar F. (szerk.) 2015
Az innováció vonzásában. Biogazdálkodás a székelyföldi térségben. . Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda.

Biró A. Zoltán – Tiboldi István 2012
Agrárképzés minden szinten. Magyar Tudomány Háza 1. Státus Kiadó, Csíkszereda.

Bodó Julianna 1998
Átjárási technikák a szocializmusban a társadalom privát és hivatalos szférája között. In: Bodó J. (szerk.) Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 31 – 80.

Cabbidu, F. – Pettinao, D. 2013
External knowledge, territorial inertia and local development: an exploratory case study. In: European Planning Studies.Vol.21: 1297 – 1316.

Cowan,R. 2004
Network models of innovation and knowledge diffusion. MERIT-Infonomics, Maastricht University.

Giuliani, E.2005
Cluster absortive capacity. In: European Urban and Regional Studies,12: 269 -288.

Herslund, L. 2012
The rural creative class: Counterurbanisations and entrepreneurship in the Danish countryside.
Sociologia Ruralis 52: 235-255.

Husti István 2103
Kiútkeresés az agrárinnovációban. Gazdálkodás 57: .3-14.

Laki László – Biró A. Zoltán 2001
A globalizáció peremén. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest. Európa Tanulmányok 6.

Lundmark, L. 2006
Restructuring and employment change inspearsely populated areas: Examples in northern Sweden and Finland. DSEG, Umea University, Sweden.

Mather, A. S. et al 2006
Post-productivism and rural land use: Cul de sac or challenge for theorization? In: Journel of RuralStudies 22: 441 – 455.

Murdoch, J. 2000
Networks – a new paradimg of rural development? In. Sociologia Ruralis 4: 407–518.

Nonaka, I. – Takeuchi, H. 1995
The knowledge creative company. Oxfodr: University Press.

OECD 2006
The new rural paradigm: Policies and governance.Paris: OECD publications.

Powell, W. – Grodal, S. 2005
Networks of innovators. In: Fagerberg at al. (eds.) Te Oxford Handbook of Innovation.Oxford University Press, 56 – 85.

Ray, Chistopher 1998
Culture, intellectual property and territorial rural development. Sociologia Ruralis 38: 3-20.

Rogers, E.M. 2003
Diffision of innovations, Fitht Editon 2003, Free Press, New York

Saccomandi, V. 1998
Agricultural market economics. A neo-institutional analysis of the exchange, circulation and distribution of agricultural products. Assen, Van Gorcum.

Van der Ploeg 1994
Styles of farming. An introductory note on concepts and methodology. In: van der Ploeg, J.D. – Long, A. Bornn from within. Practices and prespectives of endogeonus rural develompent , Van Gorcum, Assen, 7 – 30.

Van der Ploeg et al. 2000
Rural development: from practices and policies towards theory. In: Sociologia Ruralis 40:391 – 408.

Vanclay, F. – Enticott, G. 2011
The rola and functioning of cultural scripts infarming andagricultura.In: Sociologia Ruralis 51: 256 -271.

Ventura, F et al.2008
The rural web: A synthesis. In: Van der Ploeg J.D.- Marsden T.J. (eds). Unfolding Webs. The Dynamics of Regional Rural Development. Van Gorcum. Assen.149-174.

Wilson, G. A. – Rigg, J. 2003
Post-productivist agricultural regimes and the South: Discordant concepts? In: Progress in Human Geography 27: 681 – 707.

Woods, M. 2007
Engaging the global countryside: globalization,hybridity and the reconstitution of rural place.
In: Progress in Human Geography 31: 485 – 507.

Woods, M. 2011
Rural. Routledge,London.

*****KAM 1994**
Szocialista urbanizáció a hetvenes-nyolcvanas években. Az átmeneti életformákban működő stabilizációs stratégiák vizsgálata a Csíki-medencében. Antropológiai Műhely 1994.2: 95-136.

*****KAM 2004**
Székelyföldi háztartásvizsgálat. KAM –Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.

*****KAM 2011**
Székelyföldi háztartásvizsgálat. KAM –Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.

MELLÉKLET – INTERJÚVEZETŐ

1. Az indulás körülményeiről (mikor, milyen hatásra, ösztönzésre, hogyan történt***,*** kezdetben milyen indulási feltételek voltak… Kérdés változatok:

- Mikor kezdte el a XY tenyésztését/termesztését?
- Mi ösztönözte arra, hogy ezzel foglalkozzon?
- Honnan jött az ötlet?
- Hogyan indította? Melyek voltak az első lépések?
- Milyen feltételek voltak kezdetben?

2. Az előzményekről röviden: egyéni tapasztalatok, családi gazdálkodás, tanulás

- Melyek voltak az agárár tevékenységgel kapcsolatban az első találkozásai,
- A szülei gazdálkodtak-e?Miket látott/tapasztalt abban a gazdaságban?
- Ön a mostani tevékenysége előtt gazdálkodott-e? Ott miket tapasztalt?

3. A mostani tevékenységéhez szükséges tudásról kérdezzük.

3.1. (agrártechnológiai – szakértői tudásról)

- XY tenyésztése/termesztése igényel-e valamilyen új technológiát?
- Ha igen, honnan szerezte be? Hol nézett utána?
- Szükséges-e a képzéseken való részvétel (termelési technológiák,)? Kell-e új információkat beszerezni?
- Szakmai kapcsolatok

3.2. (menedzseri tudásról)

- Mi a véleménye a pályázati támogatásokról?A bankhitelekről? A biztosításról? Ír-e pályázatokat?
- Ha vannak alkalmazottai, akkor munkaszervezés jelent-e gondot? Miben?
- Adódnak-e adminisztrációs vagy jogi kérdések, ezeket hogyan, kivel oldja meg.
- A termék értékesítéssel kapcsolatos tevékenység. Van-e ezzel gond? Mi lenne a jó megoldás?
- A saját tevékenység reklámja? Mit tesz azért, hogy ismertebb, elfogadottabb legyen a tevékenysége vagy a termék?

- Együttműködés más vállalkozókkal?
- Továbbképzésen való részvétel, ami tartalmilag ehhez kapcsolódik

3.3. (endogén/helyi tudásról)

- Mi az, amit a hagyományos falusi gazdálkodási gyakorlatból érdemes megtartani, követni? (szemlélet, technológia, egyéb…)
- Mi az, amit a hagyományos falusi gazdálkodási gyakorlatból NEM érdemes megtartani, követni?
- Az agrártevékenységet hozzá lehet-e kapcsolni a helyi adottságokhoz, lehetőségekhez, érdekekhez?

4. A közvetlen társadalmi környezethez (helyi közösség) való viszony

- Hogyan látja a környezetét
- Hogyan látja őt a környezete, mennyire értékelik?
- Mennyire, miként más mint az önfenntartó családi gazdálkodás

5. Hálózati kapcsolatok, együttműködés másokkal (típus, tartalom, funkció)

- Kivel (együttműködés más gazdálkodókkal, értékesítőkkel, pályázat, egyesületi tagság stb..)
- Ha igen, milyen célból, miben áll az együttműködés?
- Fontos-e, hasznos-e az együttműködés vagy csak kényszerűség?

6. Támogatási formák igénybevétele

- Véleménye a támogatási formákról (kevés, sok, hasznos, nem hasznos, stb…)
- Országos, megyei, helyi, LAM, bankok, pályázat, hitel
- A támogatási formák szerepe, súlya a gazdálkodásban (most, illetve a továbbiakban)

7. Mit tart fontos problémának, megoldandó témának ami nem tőle függ!!!

- Szabályozás, ügyvitel, adminisztráció
- Országos, térségi vagy szakpolitika
- Tanulás
- Mit javasolna a döntéshozóknak

8. Továbblépés, véleményt a térségről

- Téma, feltételek, időtáv (Vannak-e továbblépési, fejlesztési tervei? Ha vannak, akkor a megvalósításhoz mi lenne szükséges?)
- Mi a véleménye a fiatal agrárvállalkozók helyzetéről a székelyföldi térségben?

Néhány olyan további témáról szeretnénk a véleményét kérdezni, amelyek nem csupán a saját tevékenységére vonatkoznak, hanem inkább a térség egészére.

- Azt kérjük, fejtse ki a véleményét arról, hogy miért tartja fontosnak ebben a térségben, vagy saját maga szempontjából az agrár ágazattal való foglalkozást? (pl.az agráriumnak fontos szerepe van az élelmiszer termelésben, csak megélhetési célokból, tovább kell vinni a hagyományt stb…

- Mi a véleménye arról, hogy a térségben sok a meg nem művelt terület? (előnyös, nem előnyös, pazarlás, nem lehet másként stb…)

- Mi a véleménye a termelési technológiák fejlesztéséről? Gépek, műtrágya, génmódosítás… (mennyire kell modernizálni, példák, vagy miért nem kell…)

- Mi a véleménye a kisebb gazdaságok és az üzemszerű nagyobb gazdaságok szerepéről?

- Véleménye szerint mi a fontosabb: a külső támogatás vagy a helyi erőforrások?